

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1910

HÄFT. 4

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

••• **UTGIFVEN AF** •••
BERNHARD SALIN
MUSEETS STYRESMAN

Oskar Lundberg, Smörkullen och andra ortnamn på Smör-	193
Josef Sandström, Ornässtugan och dess inventarier 1725—1759	213
Smärre meddelanden: Herman Geijer, En spelman i Åre; Sam Wide, Fågeln med sprängörten i forngrekisk litteratur; Ivar Arwidsson, Om sättet att taga i snö nedkrupen orrfågel med håf; —a—i, Plankor med målning från Lunderhage, Gottland; Upk, Utställningen af kyrkligt silfver från Strängnäs stift	221
Litteratur: H. F. Feilberg, Dansk Bondeliv, af N. E. H.; Sam Wide, Baum, Vogel und Axt, af N. E. H.; Henrik Hyltén-Cavallius, Samlare i Sverige, af G. C-m; Johan Turi, Muittalus samid birra, af K. B. Wiklund; T. Segerstedt, Själavandringslärans ursprung, af N. E. H.	

Om den sedvanliga bilagan till fjärde häftet se sid. 256.

Gåfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm 14. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Smörkullen och andra ortnamn på Smör-.

Om nordiska kultorter.

Af

Oskar Lundberg.

De nordiska ortnamnen på *Smör-* ha beredt forskarne åtskilligt bryderi. Det ligger nära att antaga, att det är det vanliga ordet *smör*, som här ingår. Men hur skall man förklara detta ords förekomst i ortnamnen?¹

Docenten O. Almgren har gjort intressanta iakttagelser om ett sådant ortnamn, *Smörkullen*. Så benämndes ett af honom undersökt graffält från den äldre järnåldern vid Alvastra i Östergötland. Utom grafvar funnos här äfven lämningar af gammal hednisk kult, om hvilka jag hänvisar till det följande. Almgren påpekar, att namnet *Smörkullen* äfven annorstädes förekommer som namn på platser, där fornlämningar finnas eller fynd gjorts af sådana föremål, som anses ha brukats vid religiösa ceremonier. Han fäster sig särskildt vid den omständigheten, att man på ett berg med namnet *Smörkull* på Bobergs ägor i Skrea socken nära staden Falkenberg funnit en guldsål af sådant slag, som enligt många forskares åsikt användts i samband med kulten. »Namnet *Smörkullen* kan måhända under dessa omständigheter», säger han, »betraktas som ett minne af att smörjelser och andra religiösa ceremonier plägat förrättas på de därmed betecknade platserna under hednatiden.»²

¹ Endast sällan torde förklaringen vara den, man kanske först tänker sig: att smör förvarats på platsen. Detta skall emellertid, om uppgiften är riktig, vara fallet med ett isländskt namn, *Smíörhólar*, i västra delen af Island, »where the lady Oluf stored her butter». Cleasby-Vigfusson, Icelandic-english dictionary, s. 572.

² Månadsbladet, årg. 29, 1900, s. 119.

Samma åsikt om detta ortnamn uttalas af riksantikvarien O. Montelius. Han nämner härvid flera exempel på ortnamn med Smör-, äfven sådana där ett annat ord än *kulle* ingår som senare sammansättningsled. Äfven han har, som vi i det följande skola finna, haft uppmärksamheten riktad på det intressanta berget Smörkull nära Falkenberg.

I ett par fall äro sålunda religionshistoriska förhållanden af största intresse förknippade med ortnamn på Smör-. Man frågar sig, hur det är i andra fall. Är kanske hvarje sådant namn en slagruta, som leder till upptäckten af en hednisk kultplats? Eller låta sådana ortnamn äfven förklara sig på andra sätt?

Den undersökning, jag ägnat dessa namn, har öfvertygat mig om att ej alla ortnamn på Smör- till sin uppkomst sammanhånga med hednisk kult.¹ Detta är säkerligen fallet med *en* grupp, men äfven andra sådana låta urskilja sig. Redan förut finnas också i litteraturen andra förklaringsmöjligheter framställda. Det är särskildt norska ortnamnsforskare, som behandlat dessa ortnamn.² De ha härvid ej i något fall spårat ett samband med hednisk kult. Jag lämnar nu en öfversikt af deras förklaringsförsök och tillfogar ur eget material, hvad som kan vara af vikt. Att ett så rikhaltigt och skiftande namnmaterial, som det här behandlade, uppkommit på ett och samma sätt, finnes ingen anledning att antaga. De norska namnforskarne ha också för olika fall hänvisat till olika förklaringar. För den händelse att dessa befinnas antagliga för enskilda namn eller hela grupper af materialet, blir det mig sålunda med detta behandlingssätt möjligt att från mitt egentliga ämne, »kultnamnen», afsöndra de namn, hvilkas förklaring med skäl kan antas ligga på annat håll.

Det finnes en i åtskilliga fall företrädd grupp af namn på Smör-, där den senare leden utgöres af ett ord med betydelsen

¹ Denna undersökning grundar sig på en insamling af de nordiska ortnamnen på Smör- i deras äldre och yngre former. Af själfva namnmaterialet är nedan i sin helhet publiceradt blott det, som mera direkt berör »kultnamnen».

² I den af O. Rygh med ett band för hvarje amt utgifna, hittills ej avslutade publikationen Norske gaardnavne (i det följande citerad N. G.). De efter hans död tryckta banden äro bearbetade af olika författare.

»vattensamling, vattendrag». I fråga om dessa namn hänvisa norska ortnamnsforskare, O. Rygh och andra, till den möjligheten, att namnets förra led kan referera sig till någon egendomlighet hos vattnet.¹ En sådan är ju tänkbar, men svårare att närmare angifva. Jag gör i det följande några försök därtill.

Om förklaringen till namnet på en isländsk sjö, *Smörvandet* (Smjörvötnin),² belägen på Smørfjældene, synes man mig icke behöfva sväfva i okunnighet. Lokaliteten, där denna sjö är belägen, karakteriseras som »et større brungult, med snepletter rigt udstyret fjæld». Det är tydligtvis den »brungula» färgen, som i detta fall är anledningen till namnet.

Smör- förekommer i ortnamn ofta sammansatt med ett ord, som anger en vattensamling af obetydlig storlek. I Danmark anträffas på flera håll namnet *Smørpøt*.³ Det norska *Smørgrav* innehåller som senare led fornvästnordiska *grøf*, f. »gravet eller naturlig sänkning i jorden». Professor Hj. Falk yttrar härom: »Da *smjør* ogsaa betyder 'fedt', kunde gaardnavnet tydes som: sänkning, fylldt med fedtagtigt mudder.»⁴ I fråga om sådana namn kan man också tänka på beskaffenheten hos vattnet, som här samlar sig. Detta antar ju gärna i små, stillastående vattensamlingar en skimrande yta, som kan påminna om det smälta fettets på ytan af hett vatten. Särskildt antaglig synes mig denna förklaring, när ordet *mosse* förekommer som senare led.⁵ I en liten populär skrift om torfmossarna heter det, att mellan tufvor af sumpväxter har det bruna dyvattnet

¹ O. Rygh, Norske elvenavne, s. 236, och N. G. 2, s. 21, Smørbæk.

² Kälund, Hist.-topogr. beskr. af Island 2, s. 198.

³ Med belägg från 1621 och 1634 (Kronens skøder, bd 1, s. 403 och 478). Pøt = pyt, »vandhul», »gravet hul, hvoraf der er taget ler, mergel, tørvedynd el. lign.», Feilberg.

⁴ N. G. 5, s. 255. — Rätt nära denna uppfattning kommer J. Kok, Det danske folkesprog, del 2, s. 361, i sin med tvekan framställda anmärkning till det slesvigska ortnamnet *Smørkule*: »I følge opgivelse på stedet af beliggenheden i en kule (hule), hvortil vejen er smøret.»

⁵ *Smörmossen* är namnet på en mindre gård i Ödeshögs socken, Lysings hd, Östergötland, (Postorts-fört. 1909). *Smørre Mose* heter en mossträcka i Gladsaxe socken, Sokkelunds härad, Københavns amt. På ön Turö, Sunds härad, Svendborg amt, ligger *Smørmose-Skov*. — Det förtjänar dock erinras om, att mossar ej sällan varit helgade platser, hvarför ett samband med hednisk kult här ej är otänkbart.

stannat, »skimrande på ytan nästan som ett gammalt, solbrändt fönsterglas».¹

När det blir fråga om med Smör- begynnande namn på rinnande vattendrag och större vattensamlingar som sjöar, är det ovisst, hvar förklaringen skall sökas. Namnet på en isländsk fjällsjö har, som vi sett, låtit förklara sig genom sammanställning med för denna plats egenartade naturförhållanden. Om dessa eller andra egenheter i fråga om naturbeskaffenheten kunna anföras för *öfriga* hithörande namn, får bero på iakttagelser och upplysningar från ort och ställe.²

Fastän för dessa namn sålunda ej alltid kan vinnas en passande förklaring, finnes dock ingen anledning att antaga, att de sammanhånga med hednisk kult. Namn på vattensamlingar och vattendrag, begynnande med Smör-, utgöra sålunda en grupp, som med skäl kan afskiljas från »kultnamnen».

Detsamma gäller om åtskilliga s. k. *jämförelsenamn* på Smör-. Ett sådant är *Smörasken*, som, enligt hvad jag själf varit i tillfälle att uppteckna, ej så sällsynt förekommer som namn på mindre skär och klippor i Stockholms skärgård. Anledningen är tydligtvis den, att skäret genom sin form erinrat om en smörask.³

Det norska ortnamns materialet har vidare att bjuda på en ganska talrikt företrädd grupp, där den senare leden betecknar »åker, betesmark» eller annan lokalitet, som äger betydelse för landthus-hållningen. Sådana namn förklaras af O. Rygh m. fl. som »rosende navne med hensyn til jordveiens frugtbarhed». Hit hör *Smertu*, som omkring 1400 skrives Smørþufua.⁴ Det är tydligtvis fornväst-nordiska *þúfa*, f., tufva, som här ingår. Smør- skulle i detta och liknande namn vara berömmande och ange platsens fruktbarhet.⁵

¹ A. Quennerstedt, *Hvad torfmossarna förtälja*, 1896, s. 3.

² I fråga om ett västgötskt sjönamn *Smörsämlingen* upprepas Ryghs förmodan af E. Hellquist, *Arkiv för nordisk filologi* 25, s. 204. Se vidare anf. arb., s. 339 o. 354.

³ Som jämförelsenamn betraktar J. Kok, *Det danske folkesprog* 2, s. 361, det slesvigska *Smørskålager* under hänvisning till en parallell som ortnamnet *Sennopskop*.

⁴ N. G. 1, s. 83.

⁵ Samma uppfattning om ortnamn på Smør- finnes hos J. Kok, *Det danske folkesprog*, del 2, s. 361.

Till belysning anför O. Rygh ett uttryck om Island, som fälldes af en bland landnamsmännen, hvilken tydligen i hög grad öfverskattade öns fruktbarhet: »Där dryper smör af hvart strå.» Så får ju »Smörtufvan» en mycket tilltalande förklaring. Äfven för en del andra ortnamn låter denna använda sig.¹ Härmed ha vi sålunda gjort bekantskap med ytterligare en grupp, som godt låter förklara sig utan antagande af ett samband med heden tro och kult. Till denna grupp räknas ofta, enligt min mening alltför ofta, namnen på Smör- i de norska ortnamnspublicationerna. Hur skall man förklara ett namn som *Smørberg*? Man tänker sig ju ej i första hand ett berg som en särskildt fruktbar lokalitet. Som förklaring möter i alla fall: »vistnok rosende navn, sigtende til jordens godhed».²

I ett närliggande fall finner man dock en icke ogrundad tvekan uttalad. Om ett namn som *Smørstein* heter det: »Om 'Smør' her har samme mening som i flere andre navne, hvor det synes at betegne noget fordelagtigt, indbringende, tør være usikkert; men jeg kan ikke angive, hvad det ellers kan sigte til.»³ Det sammanhang, i hvilket namnen här ses, för oss emellertid till en möjlig förklaring af både *Smørstein* och *Smørberg*. I Sverige och Danmark förekomma nämligen rätt talrikt namn af denna art. Som af det följande framgår äro de här i många fall knutna till kultorter och äga, som redan uttalats, sin förklaring som språkliga minnen af hedniska kultceremonier.

Vi öfvergå till ett närmare studium af de svenska och danska »kultnamnen».

Intresset knyter sig i det svenska materialet särskildt till namnet *Smörkullen*. I det följande anför jag de fall, där jag påträffat detta namn, tillika med allt, hvad jag anser lända till utredning af dess ursprung. Det är min förhoppning, att hvad jag

¹ Rätt oviss förefaller däremot en annan möjlighet beträffande dessa ortnamn, som angifves af Falk. »I andre tilfælde tør forklaringen være den, at betalingen eller afgiften har været erlagt i smør.» Se vidare N. G. 5, s. 229.

² N. G. 6, s. 215 (och 395).

³ N. G. 6, s. 73.

här samlat, skall befinnas vara af det intresse, att det kan locka till fortsättning andra personer med lokalkännedom om skilda platser. Jag har vunnit mina uppgifter hufvudsakligen genom litterära källor.

Smörkullen vid Alvastra. Jag har redan nämnt detta intressanta af Almgren undersökta grafväld. Fyndplatsen är belägen omedelbart väster om järnvägsstationen i en gruskulle, vid hvilken namnet Smörkullen¹ är fästadt. Almgrens undersökningar² ha sedan under olika somrar fortsatts af Ture J:son Arne.³

Detta grafväld, där grafvar både med brända och obrända lik påträffats, är ovanligt rikt. Brandgrafvarna hänvisa till tiden närmast före vår tidräknings början, skelettgrafvarna till de tre århundradena närmast efter. Af de nämnda undersökningarna framgick också, att platsen utom sina grafvar ägde lämningar af gammal hednisk kult. »Som ett minne af offringar och andra med eld förenade ceremonier på Smörkullen vid Alvastra får man», säger Almgren, »kanske anse de *spår af eldstäder* o. dyl., som vid gräfningarna flerstädes anträffades.» På 30—40 cms djup, mellan myllan och gruset, upptäckte man nämligen på tre särskilda ställen kolbäddar, hvilka icke voro grafvar.⁴ En af dessa innehöll några obrända djurben och ett par brända benskärivor; den var delvis täckt af små kalkstensflisor. I de båda öfriga anträffades inga ben, men en af dem innehöll en mängd skörbrända stenar. I ena kanten af grafväldet var vidare jorden eller gruset på en lång sträcka genombränd, dels svart, men mestadels röd, till 0,80—1 m. djup. »Och denna brända jord med skörbrända stenar», heter det, »utgjorde fyllningen i grafvarna på denna sida, ofta under omständigheter, som gjorde det tydligt, att den brända jorden funnits på

¹ »Smörkullen är een Beetes hage», heter det redan på en geometrisk afritning från 1691 i generallandtmäterikontoret.

² Publicerade i Månadsbladet, årg. 29, 1900, s. 94—121 och Ymer, årg. 21, 1900, s. 5—10.

³ I Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1903, s. 2—11; 1904, s. 7—10; 1905, s. 29—31.

⁴ På grund af sin jämförelsevis ringa storlek kunna de ej heller antas vara lämningar efter likbål. Detta kan däremot vara fallet med ett kollager, som Almgren senare påträffat. Se Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1906, s. 15.

platsen före grafvarnas anläggning.»¹ På samma plats, som utmärktes af denna genombrända jord, fanns också en nära 10 m. lång, tät *stenläggning* af smärre stenar; stundom voro de brända. Denna stenläggning synes ha gått fram öfver en af grafvarna och är sålunda yngre.²

Denna fyndplats har mera att bjuda på af intresse. Här funnos nämligen rester af en cylindrisk *brunn*, omsorgsfullt byggd af klumpstenar, nu igenfylld med lösare liggande stenar. »Dess botten, där gruset var lerblandadt, låg mer än 4 m. under jordytan och mätte 1 m. i genomskärning.» Att man här på åsen gjort en brunn för hvardagliga behof förefaller ej sannolikt. »Äfven den», säger Almgren, »kan ju möjligen ha haft användning vid hedniska ceremonier på platsen.»

Vid de undersökningar, som senare företogos af Arne, ha likaledes en del förhållanden observerats, som torde ytterligare ådagalägga platsens karaktär af gammal kultort. »I flera grafvar», säger han, »iaktogs *invid skelettet ett litet kollager*, t. ex. vid skuldran eller på höften. Jag har förut trott, att dessa kol förskrefvo sig från ofvanför liggande förstörda brandgrafvar, men sommarens gräfningar ha öfvertygande visat, att de måste vara samtidiga med de nedlagda skeletten. Om deras betydelse vågar jag ej bestämdt uttala mig, men möjligen är denna af rituel art.»

I en senare undersökning påträffades invid en brandgraf i matjorden flera stora och många små *stenar, nästan i en krets*. Därunder anträffades bränd jord och, inmängda bland stenarna och jorden, massor af *sönderslagna och sönderskurna djurben*, mest af nötkreatur och svin. »Dessa sönderhuggna ben måste gifvetvis ha tillhört dödade och förtärda djur och stamma förmodligen från samma tid som grafvarna.»

Det finnes sålunda på detta graffält åtskilliga företeelser — små eldstäder vid liken, bränd jord o. s. v. — som vittna om använd-

¹ Detta är en viktig iakttagelse, ty häraf framgår, att man på platsen plägat tända eldar, redan innan dessa grafvar anlades.

² Då vi veta, att icke blott stensättningar, utan äfven stenläggningar af olika slag ofta återfinnas på tings- och kultorter, ligger ju den misstanken nära, att äfven denna stenläggning äger något samband med på platsen utöfvad kult.

ningen af eld. Platsens karaktär af kultort och graffält, de nämnda företeelsernas bevisliga samtidighet med grafvarna liksom saknaden af boplatzlämningar öfverhufvud synes mig tillfyllest afgöra, att vi ej ha att söka förklaringen till dessa eldrester inom det dagliga livets sfär. De, som fört dessa viktiga fynd i dagen, ha också, som vi sett, vid förklaringen hänvisat till offringar och andra med eld förenade ceremonier, till bruk af rituell art.

Vi öfvergå till en annan plats, äfven den med tydligt framträdande kultminnen.

Smörkull i Skrea socken, Halland. Strax söder om staden Falkenberg, »in moht Hemanet Wega på et berg är en Sten-klint eller Kulle, som kallas Smör-Kullen».¹ Berget, som är beläget helt nära hafsstranden, synes väl till sjös och användes därför som landkänning. I segelbeskrifningar kallas det vanligen *Smörstacken*.² Det gamla, med traditionen på ort och ställe öfverenstämmade namnet är emellertid Smörkull(en). För bergnamn liksom naturnamn i allmänhet är det rätt svårt att få gamla belägg. Men detta berg har haft en särskild märklighet i forna dagar, som renderat det samma omnämnande i historiska urkunder. Det har varit ett *falkeleje*, »et sted hvor falke bygge og efterstræbes af falkefængere» (Kalkar). Det kallas 1535 Smørkoll och Smørkell.³ 1540 träffas Smørkal⁴ och 1559 Smyerkold.⁵ 1576 omtalas ett »Falkeleje, kaldet Smørkold».⁶ Vidare har jag från 1581 antecknat Smørkullen.⁷ Om detta berg yttrar Montelius följande: »Den omständigheten, att man på sistnämnda berg funnit en sådan guldsål från bronsåldern, som användts vid religiösa förrättningar, är, såsom jag för flera år sedan i mina föreläsningar visat, utan tvifvel ett vittnesbörd därom,

¹ J. Richardson, *Hollandia antiqua & hodierna* 2, 1753, s. 111. Tab. 15 — karta öfver trakten — anger också ett parti af berget som högre än de öfriga.

² T. ex. Svenska lotsen, 1904, s. 51. Af engelsktalande sjömän lär berget benämnas Butterstack.

³ Danske magazin (3) 5, s. 70, 145.

⁴ Danske kancelliregistranter 1535—40, s. 138.

⁵ Kancelliets brevböger 1556—60, s. 326.

⁶ Kancelliets brevböger 1576—79, s. 70.

⁷ Kancelliets brevböger 1580—83, s. 357.

att platsen redan långt före vår tidsräknings början varit helig, och att man redan då offrat där.»¹

Det fynd, som här afses, gjordes 1859 invid en stenhall å detta berg.² Vid gräfning påträffades omkring 15 cm. under jordytan ett guldkärl, som i form och ornering öfverensstämmer med andra, som visat sig tillhöra bronsålderns senare del. Detta fynd är, liksom så många andra från denna tid, att betrakta som ett votiv- eller offerfynd. Äfven ett äldre dylikt finnes från samma plats. År 1853 påträffades ett tubrutet bronssvärd. Här har sålunda en dyrbarhet, som en gång tillhört en mans utrustning, som offer nedlagts i jorden. Guldsålen åter har enligt Montelius' bestämdt uttalade mening, som han dock ännu ej utförligt motiverat, varit närmare förbunden med kulten. Enligt honom har man som nämnt skäl att antaga, att den en gång användts vid religiösa förrättningar.³

Från folkskolläraren i Skrea socken, K. E. Dahlstrand, har jag fått mottaga en redogörelse för befolkningens sägner om detta berg, som är af stort intresse:⁴

»Till berget knyta sig flera folksägner. Där bodde fordom en rik jättesläkt, till hvilken ortsbefolkningen i allmänhet stod i vänskapligt förhållande. Så var det t. ex. vanligt, att åborna i den vid berget belägna byn Veka fingo låna Smörkullsfolkets stora kopparkittlar, då slakt förrättades. Men som 'verlag' för lånet borde man dock alltid lämna några godbitar från slaktet. En dräng, som hade fått uppdrag att återlämna kittlarna efter ett sådant lån, behöll godbitarna för sig och lämnade kärnen på ett skamligt sätt förorenade. Sedan den tiden har ingen fått låna något från Smörkull.

Från Smörkull ledde en underjordisk gång till det omkring en fjärdingsväg längre inåt landet belägna Stora Boberg. I denna gång, som ledde genom förstugan och köket i den invid Boberget belägna

¹ Svenska fornminnesföreningens tidskrift 12, s. 280 och följ.

² Hallands fornminnesförenings årsskrift 1869, s. 62 och följ.

³ Äfven Almgren ansluter sig till denna åsikt, under något försiktigare formulering. Han hänvisar särskildt till ett fynd af åtskilliga sådana guldsålar, »hittade på en kulle på Seland, kallad Borrebjerg, hvilken var anlagd i tre terrasser och väl utan tvifvel varit en gammal kultplats». Månadsbladet, årg. 29, 1900, s. 119.

⁴ Tack vare benägen förmedling af förste bibliotekarien A. Andersson, Uppsala, och kyrkoherde D. Davidson, Falkenberg.

gården Maen, underhölls en så liflig kommunikation mellan Smörkullstrollen och de i Boberget boende, att dörren mellan köket och förstugan i Maen aldrig fick stängas.

Sedan kyrkan i Skrea blifvit byggd, kunde höfdingen i Smörkull icke trifvas; klockringningen plågade honom så grufligt, att han lämnade berget, och man visste icke hvart han styrte färden, förrän en sjöman från Veka sammanträffade med honom på en obebodd ö långt ute i världen. Sjömannen, som hette Olof, hade 'förlorat' och vinddrifvits till ön. Plötsligt får han där se ett ljus vid en berghäll, och då han närmar sig ljuset, får han se en gammal man, som vänligt hälsar: 'Goddag Olof.' — 'Huru känner du mig?' frågade Olof. — 'Jo, vi ä ju gamla grannar; jag bodde förr i Smörkull. Och du vill väl komma hem till Veka?' Visst ville Olof hem. Men som vederlag för hemresan skulle Olof utföra tvenne uppdrag åt den gamla Smörkullsmannen: lösa hans hund, som stod bunden vid Smörkull och spänna en alnslång länk omkring Skrea kyrka. Länken syntes visserligen kort, men Olof skulle blott fästa den ena ändan vid torndörren och sedan gå rundt, så räckte länken omkring kyrkan. Olof, som åtog sig att utföra uppdragen, skulle nu gå ned till stranden. Där stode en båt; han behöfde endast stiga ombord och säga: 'Hundra famnar i hvarje årslag!' Olof följde anvisningen och har knappast uttalat trollformeln, förrän han får göra den allra lyckligaste luftfärd till Veka sand. Han går så till Smörkull och löser hunden, som genast går till väders. — Men tänk om Skrea kyrka gjorde ett liknande luftsprång! Det vore då sorgligt, ty kyrkan är honom kär. Han spänner därför länken omkring en stor sten på Veka gärde. Och stenen försvinner.

Smörkullskärningen var förstås också trollkunnig. En jägare, som just icke hörde till de med jaktlycka begäfvade, söker en dag efter villebråd någonstans i närheten af berget. Han möter så bergagumman, som frågade, om han önskar god lycka på jakt. Ville han bli 'traktör' vid ett bröllop, som skulle firas i berget, skulle det aldrig fattas honom villebråd. Han åtog sig traktörskapet, och det var en rent af fabulös jaktlycka, som sedan följde

honom: villebråd af alla slag och öfverallt. Men en sådan lycka kunde då icke en kristen få njuta. Han får samvetsförebräelser och framlägger sin 'lycka' och sina bekymmer för församlingens präst. Denne råder honom att infinna sig på det utsatta bröllopet, och han får af prästen en flaska nattvardsvin, som han dock på intet villkor finge smaka själf, innan bröllopsfolket i Smörkull först druckit däraf. Med lock och trug förmås trollen att läppja på vinet med den påföljd, att det vildaste slagsmål uppstår i berget. Den ene dödar den andre. Endast den gamla gumman öfverlefver tumultet. 'Det var en förskräcklig olycka, du ställde till', skulle hon sedan hafva yttrat till jägaren. Kort därpå dog äfven gumman.

En och annan, 'som är i syne', har i senare tider sett endast hufvudlösa vålnader i bergets närhet. Hästar ha också några gånger blifvit lamslagna på den nedanför berget löpande strandvägen.»

Smörkullen vid Gullmarsfjorden, Bohuslän. Vid Gullmarsfjorden, närmast mellan två förgreningar af densamma, Gullmarsvik och Saltkälleffjorden, ligger på ägora till gården Cederslund i Skredsviks socken, Lane härad, ett berg, som kallas Smörkullen, »gräselig högt ock brandt wid 30 om icke 40 Famnars högd öfver watnet», som det heter hos J. Oedman i hans Bahus-Läns Beskrifning, 1746, s. 253. Samme författare har också några intressanta uppgifter om här befintliga jättegrytor. »Aldrahögst på thenna Kullen, ther i alla Feigder står uprest en Wålkas ock hålles af Krigs-Makten wakt, äro 2ne märkwärdige Bärags-Brunnar, helt trinna, liksom swarf Wade til widden, såsom store Skorstenar. Then ena är några Alnar diup; Men then andre håller fullkomligen en Piks-Längd; och äro these Bärags-Brunnar i Krigs-tiden 1711 af Soldaterna, som ther stodo wakt, upränsade, emedan the tilförene af walhion med grus woro upfylte på 1 Aln när; dock synes ännu icke rätta Botnen i them, utan mera Grus ock Stenar, som ej blifwet wid upränsandet tilfyllest uptagne. När man nu kastar en sten ther ned eller ropar i Brunsholet, ger thet ett stort dön liksom utur en stor koppar-kättil.» — Dessa uppgifter om jättegrytorna äro af stort intresse, då rester af ålderdomliga offerseder vid sådana ej sällan kunnat påwisas.¹

¹ Se t. ex. Montelius i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, bd 12, s. 16.

Om detta berg anför Oedman en sägen: »I thenna *Smörkullan* säges ock af gammalt Folk, at en stor Orm eller Drake har haft sitt Bo, *Ormskre* kalladt, hwaräst dageligen utur holet rinner helt fin Sand, ännu med Muskus ock Barlind beprydt, äfwen ock twärt emot öfwer Fiolen, ther han lagt sig twärs öfwer Gulmars Fiolen, at icke någon Båt, långt mindre något Skepp kommit in eller ut från Saltkällan, före en *Näse-Kong*, utan twifwel på Stängenäs, hwaräst han så wäl som i Tunge-Härad ödelade både Får ock Fä, som oförmodeligen kommo honom förnär, hittade på thet Råd at beslå hela kiölen på ett Skepp med Såge-Blad, hwarefter han med en stark stående god wind från wäster lät segla på Ormen ock skar så honom mitt af, ther han låg en half fiärdings wäg öfwer Fiolen lång, hwars halfwa Refben, såsom af en stor Hwalfisk, hänger än i dag uti Skredswiks Kyrka til en Åminnelse.»¹

Drakboet uppges här heta Ormskre. Om betydelsen af den senare leden i detta namn behöfver man ej sväfva i okunnighet. Senare leden är gifvetvis densamma som *skred* i t. ex. *jordskred*,² hvilket etymologiskt hör tillsammans med verbet *skrida*. Här är emellertid ej fråga om ett någon enda gång inträffadt stort jordskred, utan ett då och då fortsatt »skred» af vida stillsammare art. Jämför uppgiften om att vid Ormskre »dageligen utur holet rinner helt fin Sand». Som namnet anger, har folkfantasiens hos den skimrande strimman, som den rinnande sanden bildar, sett likheten med en orm, som rinner fram öfver marken. Sandskred funnos som nämndt på bägge sidor om fjorden. Folkfantasiens har tydligen tänkt sig de bägge ormliknande sandskreden som en gång samhöriga, och den har genom sägnen på sitt vis förklaradt, hur de skilts åt.

¹ »Ormens blod och inälfvor flöto i land på Tungenässets strand uti en vik, som däraf kallas *Gårvik*, och i Skredswiks kyrka förvaras ett refben af ormen — rätteligen af en hval.» Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon, bd 2, s. 35. — Skredsvik har fordom hetat Skriksvik, Munch, Norge, s. 196. Om öfvergången från Skriks- till Skreds-, som ju ej kan vara ljudlagsenlig, beror på sägnerna om Ormskre eller på inträffade jordskred måste lämnas oafgjordt.

² I Norge finnas talrika namn med *skriða*, f., och *skrið*, n., knutna till lokaliteter, »hvor skred engang have gaaet og der findes mærker efter dem», Rygh, N. G., Indledning, s. 76. Sådana stora skred äro ej heller okända i Bohuslän. I närheten af Smörkullen vid Gunnarby inträffade 1724 ett stort jordfall, hwarvid bland annat en kvarn förstördes. Oedman, anf. arb., s. 255.

Smörkullen vid Götaälf, Västergötland. Från ett af K. Ort-namnskommittén redan behandladt område i Älfsborgs län träffas Smörkullen — så äldst 1753 — som namn på en kulle i Fuxerna socken, Flundre härad.¹ Denna är belägen vid älvens strand ungefär 1 km. nordligt från Lilla Edets vattenfall. Delvis skogbeklädd höjer den sig öfver de omgifvande odlade områdena vid pass 5 m. Den representerar sålunda rätt blygsamma dimensioner i förhållande till omgifningarna, exempelvis de närbelägna, ojämförligt högre bergen på ömse sidor om älven. Öfverst på kullen går berggrunden i dagen, och här finnas åtskilliga i sten inhuggna fotspår och små runda fördjupningar, i orten kallade »jättefötterna». Förekomsten af sådana små runda fördjupningar visar, att denna plats en gång varit en kultplats.²

Smörkulla på Tumboås, Södermanland. Ej mindre än två skilda platser med namnet Smörkulla finnas i Tumbo socken.³ Den ena är kyrkoherdebostället; en stor grafhög finnes här, och namnet tillhör väl ursprungligen denna.⁴ Äfven vid den andra platsen finnes ett graffält. För öfrigt är Tumboås synnerligen rik på grafvar, med all sannolikhet till större delen från den yngre järnåldern.⁵

I det föregående har jag anført de platser med namnet Smörkullen, Smörkulla, om hvilka jag vunnit några topografiska eller antikvariska upplysningar af intresse för ämnet. Här nedan förtecknar jag öfriga fall, där jag anträffat namnet, men ej är i tillfälle att ur litterära källor meddela något närmare.

Utom det redan omtalade berget Smörkullen i Skredsviks socken finnes ett annat berg med samma namn i Bohuslän, nämligen i Bro socken, Stångenäs härad, vid gården Röe och helt nära en liten vik af Åbyfjorden, Boviks- eller Lerkilen. Bergets belägenhet framgår närmare af en karta från 1729, där namnet finnes utsatt.⁶

¹ Sverges ortnamn, Älvsborgs län, del 5, s. 70.

² Här finnas också boplatzlämningar från stenåldern enligt uppgift af G. M. Blomqvist, i K. Vitt. hist. o. ant. akademiens antikvarisk-topografiska arkiv.

³ Bägge finnas utsatta på de geologiska kartorna.

⁴ Meddelande till Almgren af doktor B. Salin. Månadsbladet, ärg. 29, 1900, s. 119.

⁵ Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1905, s. 27.

⁶ Reproducerad i Bidrag till kännedomen om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, bd 6, h. 5, 1900.

Montelius har hänvisat till *Smörkullen* som namn på en höjd i Landeryds socken, Hanekinds härad, Östergötland, och uppvisat ett belägg från 1513 (»mott Smörkulla»).

»En aalle drett heder Smörkuldz drett» omtalas från 1552.¹ Den torde ha varit belägen i Bleking. Närmare uppgifter saknas.

I Jäla socken, Vilske härad, Skaraborgs län, finnes en by med namnet *Smörkullen*.

*Smörkullen*² och *Smörkullshorvea*³ förekomma som ortnamn i Döderhults socken, Stranda härad, Kalmar län.

För flera af de anförda platserna med namnet *Smörkullen* har det varit karaktäristiskt, att de utgjorts af berg och kullar. Det bör tilläggas, att äfven andra med Smör- sammansatta ortnamn ej sällan uppvisa en senare led, som anger att platsen bildar en förhöjning i landskapet. Då så mycket af intresse kan vara knutet till sådana ortnamn, anför jag dem i det följande för att fästa uppmärksamheten på desamma.

Smörhättan, ett berg, nu med fyr, på södra spetsen af Bromö i Vättern.

Smörbergsfältet, ett gruffält i Norbergs socken, Västmanland.⁴

Smörbacken, gård i Erska socken, Bjärke hd.⁵

Smörbräcka, nu enligt uppgift torp i närheten af Uddevalla. Namnet är under formen *Smörbräcke* belagdt från 1796 eller 1797.⁶

Stora och Lilla *Smörskallen* (*stòra, lila smørskåln*), tvenne mindre holmar i östra ändan af fjärden Blacken i Mälaren, tillhörande gården Västeräng, Västerås-Barkarö socken.⁷

Smørbjerg, 'Banke' i Ølstykke härad och socken, Fredriksborg amt.⁸

¹ Fru Eline Gøyes jordebog, Kbnv 1892, s. 23.

² Nämnd i Postortsfört. 1909.

³ Eller *Smörkullehorvea*, utsatt på Karta öfver Kalmar län, utg. af Topogr. Corp-sen 1871.

⁴ Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon, bd 6, s. 236.

⁵ Sverges ortnamn, Älvsborgs län, del 3, s. 10.

⁶ [Bidrag till Uddevalla stads historia och beskrifning 2.] s. 26 o. 29. När (s. 24) »stora smörbäcke hagen» omtalas, är väl detta endast en felaktig form för föregående namn.

⁷ Meddelande af fil. kand. Natan Lindqvist.

⁸ Annaler for nordisk oldkyndighed 1863, s. 309.

Smøraas, gård i Høiby socken, Ods härad, Holbæk amt.¹

Smørholmen, nämnd 1661 och med all sannolikhet belägen i närheten af Randers.²

Smørstach, en ö, nämnd i Samlinger til dansk historie (1) 2, s. 68. Närmare uppgifter saknas.³

Smørholm, adligt gods i Læk socken, Kjær härad, Slesvig.⁴

Jag söker här göra sannolikt, att ortnamn som Smörkullen och därmed besläktade, om ej genomgående så dock i många fall, sammanhånga med hednisk kult. Frågan blir nu den: Hur stämmer den omständigheten, att dessa namn så ofta beteckna höjder, kullar och berg, med detta antagande?

Ett sådant läge är, hvad man bör vänta sig. Den tyske vetenskapsmannen A. Thümmel, som behandlat de isländska lämningarna af gudahus, anger det som något för läget karaktäristiskt, att dessa i regel anträffas på berg och kullar.⁵

Det är ännu ett annat förhållande, som synes gå igen på platser med de ortnamn, som här äro ifråga: förekomsten af grafvar och grafminnesmärken. Smörkullen vid Alvastra var ju på samma gång kultplats och graffält. Namnet Smörkulla i Södermanland har i ett fall sannolikt ursprungligen varit fästadt vid en stor grafhög; vid den andra platsen med detta namn förekomma också som nämndt forngrafvar. Man kan hänvisa till ett analogt fall från Danmark. En grafhög på Gjetterupgaards Hede, Refs härad bär namnet *Smørhøi*. Vid utgräfning befanns den innesluta en brandgraf från

¹ Annaler for nordisk oldkyndighed 1863, s. 309.

² Kronens skøder, bd 2, s. 105.

³ Möjligen får man också räkna hit Smørholm (1523) i Kær härad, Sønderjydske skatte- og jordebøger, s. 456.

⁴ J. Kok, Det danske folkesprog, del 2, s. 361.

⁵ Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, bd 35, 1900, s. 88 och följ. (Årven som diss., Halle a. S. 1909.)

Det bör dock observeras, att det existerar en säkerligen rätt stor tidsskillnad mellan de isländska kultplatserna och våra med namn på Smör-. Dessa senare gå sannolikt tillbaka till tider, då kulten förrättades under bar himmel. Men det får väl antagas, att de isländska gudahusens karaktäristiska läge beror på gammalt traditionellt sätt att förlägga kultplatser. — Se om hithörande frågor F. v. Andrian, Der Höhenkultus asiatischer und europäischer Völker, Wien 1891, passim.

den romerska järnåldern samt en sekundärgraf med skelett i en stenkista från yngre del af samma period.¹

Äfven på ett annat sätt synes namnet Smörkullen gå ihop med dödsföreställningar. Ett stycke nordligt från kyrkan i Döderhults socken ligger en redan omnämnd gård, Smörkullen. Det är namnet Döderhult, som här är af intresse. Det har af professor Noreen tolkats som »de dödas lund».²

Sambandet med grafvar och grafminnesmärken stöder antagandet om hednisk kult. Graffält förekomma nämligen ofta i närheten af tings- och kultorter. Ej sällan har just en stor grafhög varit samlingsplats för tingsmenigheten.

Det har i det föregående anförts så många häntydningar på hednisk kult från orter med namn på Smör-,³ att man måste anse det som nödvändigt att vid tolkningen af namnen taga hänsyn till dessa. Öfverallt, där äldre former stått till buds, ha vi vidare i förra leden funnit ordet *smör*.⁴ Man kan nu fråga: Känner man, att smöret användts i nordisk hednakult på ett sätt, som kan hjälpa oss till en förklaring af hithörande ortnamn?

För besvarande häraf kan hänvisas till den norske författaren Ivar Mortensens uppsats Spor af soldyrkelse i Norge.⁵ Axel Olrik har gjort ett tillägg härtill, där han på grund af de samlade uppgifterna konstaterar »en over så godt som hele Norge udbredt skik at ofre smør til solen, når den efter vintermørket igen viser sig på de enkelte gårde». Tiden för dessa folkliga bruk, för hvilka Mortensen redogör, är i alla de anförda fallen densamma.

¹ Aarbøger 1892, s. 261. — Jämför Smörhöga, namn på en by i Skatelöfs socken Allbo härad, Kronobergs län.

² Till grund för denna etymologi ligga äldre former af namnet (Noreen, Altisl. Gramm.³, s. 124. och Sverges ortnamn i Gleerupska biblioteket, Geografien, s. 9.)

³ Till dessa kan nog läggas ännu en. Knut Stjerna har i sitt arbete öfver Bornholms befolkningshistoria, s. 67 och följ., omtalat en grupp af arkeologiska fyndplatser, där mynt eller andra föremål af guld äro funna i stora lager af kulturjord med spår af eldar, och om dessa med skäl antagit, att de äro kultorter. En af dessa bär namnet Smöreng. Om denna moderna form, som jag tyvärr icke kan stödja med äldre belägg, riktigt anger ursprunget, ha vi således här ännu en arkeologiskt bestyrkt kultort med namn på Smör-.

⁴ Till stöd kan anföras ett nedan behandladt tyskt ortnamn på Butter-.

⁵ Danske studier 1905, s. 115 och följ.

Det var, när solskenet för första gången på våren spreds öfver den förut för dess strålar undanskymda mänskliga boningen. Där solstrimman föll, t. ex. på taket, på ytterväggen eller i fönsterkarmen, placerades en smörklick, som då smälte för solstrålarna. Att detta går tillbaka på en verklig solkult, kan väl ej betvivlas, helst som meningen med detta bruk i ett par fall anges vara att skaffa mycken sol och därmed god årsväxt. Men jag vågar ej tro, att detta direkt kan anföras till förklaring af kultkaraktären hos dessa ortnamn. Smöroffret sker här uteslutande i eller invid boningen. Men namnen bäras af berg och kullar, om hvilka det ej finnes någon anledning att antaga, att de varit bebodda.

Närmare frågans lösning komma vi säkerligen på den väg, som angifvits af Almgren och Montelius. De fatta som nämndt namnen som minnen af att smörjelser och andra religiösa ceremonier pläгат förrättas på de därmed betecknade platserna under hednatiden. De synas ha tänkt sig förra leden i dessa namn utvecklade ur ett Smörj-.¹ *Smörjsten* förekommer också som ortnamn i Ljusnarsbergs socken, Örebro län. Namnet erinrar oss om att bland andra folkliga bruk äfven smörjningar pläga förekomma vid ett visst slags stenar, älfkvarnarna.²

Samma förklaring är också möjlig för *Smörsten(en)*.³ Den språkliga skillnaden förklaras däraf, att de nämnda smörjningarna förrättats bland annat med *smör*.⁴ Samma skålformiga fördjupningar,

¹ *Ordet* smörjelse ha vi, utom af annat, ingen anledning att vänta här därför, att det genom sin afledningsändelse visar sig vara en tämligen ung bildning.

² Med tyskt språkmateriel kunna smöret och älfkvarnen förbindas. *Buttermölterl* är namnet på »en bäckenliknande fördjupning i granit, om hvilken den sägna går, att här har en hednisk präst offrat för att motverka kristendomen». H. Gruner, *Opfersteine Deutschlands*, Lpz. 1881, s. 34. *Butter* betyder som bekant smör, senare leden *-mölterl* sammanhänger tydligtvis med tyska ordet *Molter*, 'Mahllohn des Müllers,' som anses vara lån från latinska *molitura*, 'mald'. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 6, sp. 2481 W. Crecelius, *Oberhessisches Wörterbuch* 2, s. 601.

³ Namnet har redan anförts i ett fall från Norge. Vid Gribskov, Nøddebo socken, Köbenhavns amt, finnes en sten, kallad *Smørstene*, vid hvilken folketro i någon, ej närmare angifven form är knuten. Fra dansk folkemindesamling 1, s. 100. Jämför också namnet *Smörhall* på en gård i Karlstads landsförsamling, för hvilket äldre former dock äro mig okända.

⁴ Hyltén-Cavallius, *Värend och virdarne* 2, s. XIV, och O. Hermelin i Svenska föreningsföreningens tidskrift, bd 2, s. 192.

som äro utmärkande för älfkvarnarna, finnas också som nämndt i fasta berget på Smörkullen vid Lilla Edet.

Andra med stenar förenade smörjelser äro kända särskildt från norsk folktradition. Det omtalas, »at man paa flere steder i Tellemarken, lige indtil den sidste halvdeel af det 18de aarhundrede, ikke alene hjemme i husene har opbevaret raae steenbilleder fra fortiden, men endog til visse tider ydet disse et slags dyrkelse ved at overstryge eller bestænke dem med øl, smør, melk og deslige.»¹

Men äfven här framgår det, att smörjelserna förrättats inomhus, hvarför det icke finnes någon anledning att anta, att minnen af dem förefinnas i ortnamn.

Det bör emellertid påpekas, att det finnes en särskild typ af heliga stenar, som i svensk antikvarisk litteratur benämnts »stenklot,»² i norsk »hellige, hvide stene.»³ Ett par forskare ha antagit,⁴ att dessa stenar gå tillbaka till en phallisk grundtyp, en åsikt, som synes mycket antaglig på grund af den form, som flera af dem äga. Ej sällan äro de försedda med skålformiga fördjupningar af samma slag som på älfkvarnarna. På grund häraf är det antagligt, att smörjningar vid dem förekommit. Dessa stenar äro ej sällan funna på grafhögar.⁵ De träffas äfven ini sådana, i hvilket fall smörjningar naturligtvis ej komma i fråga.⁶

Det är emellertid ännu en omständighet, som här förtjänar uppmärksamhet, särskildt för de fall, där ortnamn på Smör- äro knutna vid berg och höjder. På ett par af platserna, Smörkullen vid Alvastra och Smørenge på Bornholm, har man funnit talrika

¹ Se Christie i Urda 2, 1842, s. 366 och där citerad litteratur. Om svenska motsvarigheter se P. Wieselgren, Ny Smålands beskrifning 1, s. 420 noten. Jämför om smörjningar Chr. Blinkenberg, Tordenvåbenet (= Studier fra sprog- og oldtidsforskning, nr 79, 1909), passim.

² O. Hermelin, »Stenkloten» på ättehögar, i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, bd 2, s. 163 och följ.

³ Th. Petersen, Om de saakaldte »Hellige hvide stene», i Det kongelige norske videnskabers selskabs skrifter, 1905 (Trondhjem).

⁴ Holmboe och Petersen. Se den senare i anförda arbete, s. 17.

⁵ Denna förklaringsmöjlighet torde böra ihågkommas för det småländska Smörhöga.

⁶ Som Petersen gjort sannolikt tillhöra de den äldre järnåldern. — Om phallobilder på och i grafvar och innebörden häraf, se A. Dieterich, Mutter Erde, Lpz. 1905, s. 104 och följ.

spår af eldar. På toppen af Smörkull vid Falkenberg tändas årligen påskeldar.¹

Det bör nämligen påpekas, att lämningar förekomma af en under bar himmel utförd kult, i hvilket *smöret och elden i förening* ingå, I Pehr Kalms Västgötha och Bahusländska resa (Sthlm 1776; s. 97) omtalas från Tanum i Bohuslän följande: »En gammal Gubbe berättade, at uti hans Mors barndom, ungefär för 100de år, hafva de haft för plägsed at om Walborgsmässan taga et käril af träd, lägga smör deruti och bränna up samma käril och smör, hvilket de kallat *bränna det uti värman.*»²

Här saknas sålunda ej anknytningspunkter vid försök att förklara ortnamn på Smör-, som på grund af sakliga skäl, arkeologiska och andra, kunna antas sammanhånga med hednisk kult.

Namnet Smörkullen, som bjudit på så mycket af intresse i det svenska namnmaterialet förekommer äfven i Norge.³ Det är att hoppas, att det intresse, som svenska och danska namn på Smör- visat sig äga, kommer att bli anledning till att de norska namnen framdeles upp- tagas till behandling äfven ur hithörande synpunkter.⁴

Hvad som för en närmare utredning framför allt behöfves, är att noggranna upplysningar inhämtas från ort och ställe. Sådana af antikvarisk-topografisk art ha ju redan visat sig vara af vikt. Ej mindre har man enligt min mening att vinna af folketro och folksägner, knutna till dessa platser.

Det är verkligen förvånande, hur ålderdomliga och ursprungliga element en *lokalbunden* folketro kan bjuda på. Vi finna en mycket

¹ Meddelande af skolläraren K. E. Dahlstrand.

² I Fritiofs saga — den isländska prosasaga, som ligger till grund för Tegnér's dikt — berättas från disablotet, att gudabilderna *smordes* och torkades med dukar, samt om *eldar*, vid hvilka de värmdes. Det gäller dock äfven här tempelkult.

³ N. G. 5, s. 228 och följ.

⁴ En antydning om, att äfven norska ortnamn på Smör- kunna sammanhånga med hednisk kult torde spåras i ett fall. *Smorholmen* är namnet på en liten ö i Romsdals amt, som ligger tätt intill en gård med namnet *Vevang*. En gammal namnform gör ursprunget till detta senare ortnamn något ovisst; se N. G. 13, s. 339. Men antagligast förefaller följande förklaring: »Kan være Vévangr, af *vé*, n., helligdom, og *vangr*, m., græsgroet slette». I så fall vittnar namnet *Vevang* om att här funnits en hednisk kultplats. Det är ju en nära till hands liggande möjlighet, att *Smorholmen* hört samman med denna.

enkel sägen eller ett lika enkelt häfdvunnet bruk, hvars intresse framför allt betingas af dess samband med en viss lokalitet. Det är sådant, som blott intresserar de kringboende, som känna platsen. Men dessa lämna det oförvanskadt i arf åt generation efter generation.

Men äfven om sägnerna ryckas med i omdaningens stora process, finner man dock ofta kvar ett ännu varaktigare vittnesbörd — namnet. Man måste medge riktigheten af följande väl sagda ord af Esaias Tegnér d. y. och Knut Stjerna: »Ortnamnen äro utan gensägelse att räkna bland människotankens varaktigaste skapelser. Städer förintas så, att knappt spillrorna mera finnas, men namnet, som staden burit, viker ej från sitt rum. Själfva naturen ombildas, skogar uthuggas, höjder jämnas med marken, strömmar sina ut, sjöar torka bort, och likväl bär orten ett namn, som talar om skog, höjd, sjö och ström. Hela djursläkten kunna utdö från jorden, men ortnamnen vittna ännu om, hvar sådana djur en gång haft sitt bo» (Tegnér). »Folkens religioner växla, men ännu berättar oss den mark, där en helig källa flödat eller en helig lund vuxit, om namnet på den gud, som dyrkats där» (Stjerna). Och äfven om namnet intet förmäler om hvilka de makter äro, som dyrkats, kan det dock, som vi funnit, gifva oss antydningar om hur kulten en gång utöfvats i forna tider.

Ornässtugan och dess inventarier 1725—1759.

Af

Josef Sandström.

Skaparen af Vasamuseet i Ornäs är kamreraren vid Stora Kopparbergs grufva *Jakob Olofsson Brandberg*, född 1692, död på Ornäs 19 jan. 1759.¹

Denne man ägnade sista delen af sitt lif åt att sätta den s. k. loftsbyggningen på Ornäs, till hvilken traditionen knutit en af de mest romantiska episoderna i Gustaf Vasas Dala-äfventyr, i ett värdigt skick och där samla föremål, som på ena eller andra sättet hade beröring med Gustaf Vasas historia. Och ej nog härmed, han var också den drivvande kraften, då det gällde att hopsamla och hoparbeta de spridda lokaltraditionerna om Gustafs färder i Dalarna till en enhetlig framställning. Den senare delen af Jakob Brandbergs verksamhet har belysts af *Sixten Samuelsson* i en synnerligen intressant afhandling: »Källorna för Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna» (Heimdals småskrifter nr 10, Uppsala 1910), som jämte ett par föregående uppsatser af samme författare utreder, huru den för en hvar välkända traditionen om Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna utformats.²

Däremot har ej, så vidt jag vet, redogörelse lämnats för Ornäs-museets tillkomst under J. Brandbergs tid eller de förändringar, som

¹ Joh. Ax. Almquist, Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857, i Meddelande från Riksarkivet, N. F. II:3, sid. 177, där en del biografiska notiser om honom meddelas.

² Författaren lämnar åt sitt värde de utfall som S. Samuelson gjort mot honom i en af uppsatserna i Historisk tidskrift 1910, därför att han publicerat Svärdsjörelationen af den 17/11 1667 i samma tidskrift 1909.

loftsbyggningen vid Ornäs i sammanhang därmed undergick, och dock kunna bådadera ha sitt intresse. Då jag i det följande vill försöka ge en framställning däraf, må förutskickas den anmärkningen, att jag tyvärr ej kunnat taga del af Ornässtugans handlingar, för hvilka Sixten Samuelsson redogör i nyss citerade afhandling s. 36 ff., och dock hade otvifvelaktigt Jakob Brandbergs där förvarade korrespondens kunnat ge en del detaljer, som ej finnas i den källa, jag för den följande framställningen anlitat. Denna stöder sig helt och hållet på ett bland Falu länsstyrelses i Uppsala landsarkiv förvarade handlingar befintligt aktstycke: »*Räkning öfver then Omkostnad hvilcken blifvit giord på then vid Ornäs Gård bekante Antiquitets- eller Loftsbyggningen, jämväl och på Runn Mets Meublerande, Fateburen kallad, hvaräst Glorvyrdigst i åminnelse Konung Gustav Then Första vistats under sin flukt*». Räkningen i fråga är odaterad och ej underskrifven, ej heller försedd med anteckning, när densamma inkommit till länsstyrelsen. Emellertid framgår det af en passus i densamma, att den uppsatts af Jakob Brandbergs arfvingar; det heter nämligen »till alla ofvan anförde omkostningar finnas inga verifikationer bilagde vår afledne svärfaders räkning emedan han icke funnit sig därtill föranlåten förr än höglofl. kongl. Cammar Collegii bref af den 21] augusti 1753 ankom». Däremot är det ej fullt klart, hvarför denna räkning ingifvits till landshöfdingen. Jakob Brandberg hade vid tvenne tillfällen fått anslag af allmänna medel som bidrag till loftsbyggningens underhåll,¹ och antagligen är väl räkningen arfvingarnas redovisning för dessa anslag. Trots åtskilligt sökande har jag ej lyckats finna den skrifvelse, som väl en gång åtföljt räkningen, ej heller anträffat någon anteckning om dess ingifvande i länsstyrelsens för öfrigt högst ofullständiga diarium. I räkningen citeras för tiden efter 1753 åtföljande verifikationer, som dock numera äro försvunna.

Efter dessa anmärkningar om min källa öfvergår jag till en sammanträngd framställning af Ornässtugans och museets historia under Jakob Brandbergs tid.

Redan 1725 började han reparationsarbetet, som synes ha närmast gått ut på att hindra byggningens undergång. Detta år om-

¹ Samuelsson, anf. uppsats s. 41 ff.

lades taken, hvartill åtgingo 15 tolfter svärdsjöbräder till undertaken och 19 tolfter bräder till yttertaket. Dessutom upptages i räkningen »järn till krampor at indraga then utskutne väggen emellan fönstren å lilla winden». På dessa arbeten användes under jan.—febr. sammanlagdt 110 dagsverken. Loftstrappan reparerades sommaren samma år och »på skrankverkets förfärdigande wid bodtrappan» användes 13 dagsverken, dessutom rödfärgades taket. Följande år rödfärgades byggningen jämte trappskranket, och 1727 tjärströks taket. Under de följande åren till och med 1749 upptages i räkningen endast ett par smärre underhållsarbeten: 1734 tjärströks taket ånyo och 1742 rappades »muren under byggningen».

Från och med 1751 börjar å nyo arbetet på byggnadens renovering, som fortsätter till och med 1758 — som det vill synas med afbrott 1755.

Under denna tid undergår byggnaden en genomgripande reparation. Hade det under den föregående närmast gällt att hindra byggnadens förfall, gällde det nu att sätta byggnaden i värdigt skick som historiskt minnesmärke och lokal för det tilltänkta Vasamuseet. Taket täckes nu ånyo, denna gång med bräder, näfver och spån. Bräder till taktäckningen inköptes redan 1750, de fraktades till Falun och nedlades i grufvattnet några månader (juni—oktober); grufvattnet verkar nämligen genom sin halt af kopparsulfat (koppavitriol) konserverande på trä. Hela byggnaden klädes med spån, och såväl väggar som tak rödfärgas. Svalgången, »altanen», repareras genom nya stockars inläggande. Fönster insätts.

Det låter sig ej afgöra, om fönsteröppningarna vid detta tillfälle upphuggits. Glasmästararfvodet uppgick för »altanen» till 131 daler k:mt och för »fateburen» till 72 daler k:mt. En ny dörr insättes äfven och förses med klinka. Dörrarna till »altanens» båda rum, det »norra» och »södra», förses med lås.

1757 förfärdigas ett nytt »skrankverk», väl till trappan, ehuru det 1725 förfärdigade skrankverket 1754 blifvit spånbeklädt, sannolikt har det gamla ansetts alltför enkelt, det kostade också blott cirka 30 daler k:mt, under det att det nya kostar 117 daler. För trappan anskaffas också tvänne »stenhällar med uthugne hiertan».

Dessutom upptager räkningen diverse smides- och snickeriarbete, hvars karaktär ej anges. Till sist må nämnas, att under reparationsarbetet byggnaden led stormskada, ty bland utgiftsposterna upptages att »på det 19 martii (1757) om aftonen afblåsne takets iståndsättiande» utbetalts 17 daler k:mt. Skadan synes dock på grund af den ringa kostnaden ej ha varit synnerligen omfattande. — Allt som allt utbetalte Jakob Brandberg enligt räkningen 4218:12 daler :mt för loftsbyggningens reparation. Det framgår af den ofvan lämnade redogörelsen, att Ornässtugan före Brandbergs ingripande var tämligen förfallen. Hans första reparationsarbete (1725—1727) gick också endast ut på att hindra förfallets fortgång: nytt tak af bräder, stärkande och rätande af de fallfärdiga delarna af byggnadens stomme och rödfärgning af det hela. När sedan planerna på museisamlingen till belysande af Gustaf Vasas historia vakna, får byggnaden undergå en genomgripande restaurering, hvarigenom dess utseende blir ett annat, om också själfva stommen blir den gamla. Nytt tak, nytt skrank för trappan, hela byggnaden klädd med spån. Kanske ha också fönstren upphuggits.

Räkningens andra afdelning är en redogörelse för »Påkostnaden af åtskillige Dekorationer, Meubler och Husgeråd uti Fateburen och Altanens Norra och Södra rumm».

Jag meddelar här nedan i utdrag denna afdelning af räkningen med anförande af de olika posterna i samma ordning, som de hafva i räkningen.

	D:r kmt.
1758. Bildhuggaren Johan Korssberg har — — — gjordt en Bild hwarför han njutit betalning	90:—
1742. — — — Doctor Lutheri Cateches och Konung Gustafs krönika	8:—
1755. Bilthuggaren Michael Lodin har för en trädkronas förfärdigande, som blifwit satt öfver sängen theruti högstsahl. Hans may:t konung Gustaf legat — — — bekommit	30:—
1754. Djeken Pehr Persson i Biusåhs har — — — blifwit betalt för ett dussin stolar	36:—
— — — Smeden Johan Wadlund bekommit för 4 st sänge armar til ofwannemde säng	21:—

	D:r kmt.
Bokbinderskan Anna C. Waxmut har — — — beklädt orations fodret och kogret	12: —
— — — snickaren Hans Westberg njuvit betalning för —	
— — — sängtak, taflor, Bibelpulpet med mera	51: 16
— — — i tull och forlön utbetalt för ankomne krigsrust- nings pertsedlar ifrån Stockholm	10: 30

Ett stort marmor Bord med ekfot, insatt uti altans norra rum är af vår Salige Svärfader lemnat, hwarföre therå ingen verification finnes	200: —
Ett Dito litet mindre med swarfwad fot, af samma slags marmor, äfwen lämnat af vår Salige Svärfader och är insatt uti Altans södra rumm utfördt till	50: —
— — — Smeden Eric Löfström bekommit för ett harnäsks lagande och dalpilars beskoende	15: —
För samma pilars förgyllande och försilfrande har måhlaren Johan Swedin — — — undfått	15: —
Giördelmakaren Martin Pursian har för mässings spik till stolarne samt höskior, hakar och knappar til Bilderna undfått	11: 22
För en förlots tillskiärande och silkes galoners sömande på samma förlot har jungfru Sara Schrey — — — undfått . .	37: 23
— — — för silkessnören till samma säng	72: 16
Mademoisselle Sara Lina (?) Ridderstolpe har för kronors syende på förloten — — — blifwit betalt med	305: 16
För ett skåp och en hylla har Olof Olsson i Stråtiern — — — blifwit betalt med	25: —
— — — för schalong, blådt kläde, blådt läreflt och walmar, hvilka Pertsedlar blifwit använde till sängförlot, foder under sängkapporne, sängarmarnes och ett dussin stolars beklädnig utbetalt	237: s
— — — för 2 st. furu kubbar, som blifwit nyttjade at giöra Bilder af	2: —

— — — en konung Gustafs Bibel	18: —
— — — en lika dann Bibel	20: —
Af desse Biblar är en fullkomlig giord — — — inbunden i franskt band med ächta förgyllning	30: —

Bilthuggaren Jacob Clerch i Stockholm har — — — niutit betalning för det han förfärdigat högstsahl, Konung Gustafs Portrait uti trä	144: —

	D:r kmt
För en gammalmodig lång värja	12: —
— — — för en Peruque med mera till en Drabant. Bild . . .	39: —
För en Commendeur stafs förfärdigande	2: 8

1755. Skomakaren Mäster Anders Fahlquist — — — för stöflor med mera	38: 4
— — — för lärefit till skiortor för Bilderna	12: 16
— — — har Bilthuggaren Michel Lodin niutit betalning för kronors och Bilders förfärdigande	250: —

Af Madame Barbro Rejmer är kiöpt en gammal dahlboga . . .	24: —
Iämväl har And. Hansson i Neder Giersjö bekommit för et tylikt strids gewär	15: —
— — — för guldrensar och en guldfrants som blifwit använde på högstsahl. Konung Gustafs beklädning	72: 8
— — — för 2:ne par skor till dalkarls Bilderna	10: —
— — — för 15 st. förgylta ramar til Kungl. Portrairne . . .	225: —
För Camelgarnsfrantzar och galoner till sängen	108: —
Giördelmakaren mäster Martin Purssian har — — — undfådt för 2 par knåbands beslående	24: —

För en ny hatt till dalkarls Bilderne och en g:l d:o svärtande	12: —
Frost Sven Andersson i Mohra — — — för wantar och handskar	7: —
Skolemästaren Herr Johan Klingberg i Gagnef — — — för halsdukar till dalkarls Bilderne	12: —
— — — Tullnären Anders Carlstedt — — — för hattband till benämde Bilder	12: —
Eric Sundström — — — i fohrlön för hjälmens och hals kragens öfverförande till Bilthuggaren Clerch at passa hufwud Bilden eftter	6: —
För konung Gustafs Historias inbindande	21: —
För 6 al:r hållands lärft har Fru Magdalena Christiernin bekommit	33: —

1756. För åtskilligt kram, bestående uti kläden, kamlott, armosin, swanskin, wallmare med mera, som blifwit användt till kläder för Bilderne, till en Paulun öfwer glorwyrdigst i åminnelse Konung Gustafs Bild, samt Bordtäckte med mera har Bergslagets Magazin — — — blifwit betalt med	709: 19

	D:r kmt
Contrefeyaren Herr Eric Hallblad — — — för 15 st. Contrefaits	462: 24
För det Peruquemakaren Olof Lundberg beklädt konung Gustafs Bild med Peruque, skiägg etc.	42: —
— — — Skraddaren Eric Säterbeck — — — för kläders förfärdigande till Bilderne med mera	72: 24
— — — har Olof Ersson på Näset undfådt för ett Böxsäck uhr som glorwyrdigst i åminnelse Konung Gustaf Sielf skall brukat	36: —
För ett Band til samma uhr har Snörmakaren Gosseng — — undfådt	1: 16
Måhlaren Johan Svedin har för någon dehl af Bildernas måhlande undfått	10: 14
För åtskilligt beslag och smide till giördlarne för dalkarls Bilderne har giördelmakaren Mart. Pursian — — — niutit . .	15: 16
Sadelmakaren Peter Storm — — — för giördlar, pikrem knifslidor med mera	36: —

Kyrkoherden Herr Johan Gezelius i Lima har för 2:e dahlbogar — — — undfådt	12: —
1757. — — — för en studzare utbetalt	36: —

Bokbindaren Johan Hall har för Bandet på Grefwe Brahes Oration bekommit	7: —

Till inventariet hörde vidare dels ett stamträd öfver Vasasläkten, dels kartor visande Gustaf Vasas väg på vandringen genom Dalarna. Stamträdet upprättades af grufpredikanten Jacob Hesselius och uppsattes i en kronprydd ram. Om kartornas tillkomst — jag hänvisar för öfrigt till Samuelssons ofvan citerade afhandling — har räkningen följande att förmäla:

1756. För en Chartas förfärdigande, som utwisar vägen igenom Dahlarne, hwilken glorwyrdigst i åminnelse Konung Gustaf wandrat under sin flykt för the danske, har Ingenieuren Pet. Ahlberg efter quitterad räkning undfådt	254: 16
Likaledes hafwer Herr Ingenieuren Johan Brandberg för en del af samma wägs eftersökande igenom Swärdsjö och Rättwiks soknar enl. quittens bekommit	44: 8
1757. För then Geografiska chartans Transporterande till mindre scal har Ingenieuren Herr Anders Ahlberg bekommit	36: —

1758. Juli 4 För en af Ingenieuren Hr Joh. Brandberg författad Charta och rese beskrifning öfwer Konung Gustavs resa i Dalarne har bemälte Ingenieur blifwit betalt enl. thess quit-tence med 300:—

Till sist upptager räkningen för 1759 också kostnaden för J. Reinh. Schultzes disputation: »Studiosus Herr Joh. Reinholdt Schultze har, uppå anmodan af Cammereraren Hr Jakob Brandberg, Disputerat i Upsala d. 13 Dec. 1758 om Ornäs och konung Gustav den 1:stas wistande derstädes år 1520 då han flydde upp till Dahlarne undan konung Christierns den omildas Tyrannie, hwilken kostnad efter ingifwen räkning sig bestiger till 1139:5.»

Räkningen visar en slutsumma af 11147:28 daler k:mt.

Räkningens redogörelse för Ornässtugans »meublerande» talar ju för sig själf — kommentarier äro obehöfliga. Den gamle patriotens sträfvan har tydligen gått ut på att sätta den honom tillhöriga loftsbyggnaden i ett skick värdigt det historiska minne, som traditionen knutit till densamma. Han har velat ge den en tilltalande inredning som historiskt minnesmärke, utan att dock sträfva efter att där samla egentliga antikviteter, sådana äro i räkningen få, närmast inskränkta till några vapen m. m. Särskildt anmärkningsvärdt är att dalkarlsdräkterna nyförfärdigats. De föremål, som ej direkt höra till möblerna, ha ej karaktär af museiföremål i vår mening, snarare af historiskt åskådningsmaterial: stamträd, kartor, dalkarlsbilder etc.

Smärre meddelanden.

En spelman i Åre.

Efterföljande stycken upptecknades i februari 1908 i byn Häggsjön i Åre efter samtal med skomakaren Gunnar Jonsson, då bosatt i Äggsjön i samma socken. Gunnar, nu omkring 60 år, har alltsedan ungdomen flackat mycket omkring i olika byar, särskildt inom Åre och Kalls socknar, där han på gammalt sätt arbetar i sina kunders hem, och har därunder förvärfvat en omfattande och förtrogen bekantskap med dessa orter och deras traditioner af alla slag. Själfr har han också blifvit allmänt bekant, ej blott som handtverkare: skomakare, slöjdare, korgflätare m. m., utan lika mycket eller mera för sin egen skull, för sin stora förmåga af underhållande målro, sina många berättelser, sina märkvärdiga upplevelser och sin fiolspelning. I sistnämnda konst har han ej nått någon större skicklighet, såsom han själf mycket väl vet, men han spelar ändå, »slikt det är», och han har varit rätt mycket eftersökt och omtyckt på enkla lekstugor liksom på bygdens jämförelsevis större tillställningar: bröllop, basarer i byarna m. m. Hans repertoar är rätt blandad: vid sidan af Lapp-Nils melodier kan han föredra allehanda slagdängor, flera inhämtade under den tid han var soldat vid Jämtlands fältjägarerår, en tjänst, på hvilken han dock snart ledsnade. Gunnar har inom sin mödernesläkt ett musikaliskt påbrå. Hans mor, Pe-Jons-Anika, som i sin ungdom ofta dansat på lekstugor, där Lapp-Nils spelade, är ännu ihågkommen för sin sång. Alla »Pe-Jonsa'n» påstås ha varit händiga, begåfvade, musikaliska, men oregelbundna. De tillhörde de allra fattigaste i samhället, stundom knappast bofasta.

Vid det ofvannämnda tillfället, då jag träffade Gunnar i Häggsjön, hade han i ett par månader haft arbete i en bondgård med att sy skor och laga gamla åt gårdsfolket, inalles mer än 30 par.

Mot kvällarna samlades ofta en del af gårdens ungdom, jämte folk från andra gårdar, kring hans skomakardisk för att prata med honom eller för att höra honom berätta och spela, stundom långt in på natten.

En eftermiddag, en af de sista dagarna af såväl Gunnars som min vistelse i gården, då han spelat mest för mig ensam, ägde det här meddelade samtalet rum. Jag upptecknade det samma kväll, så godt jag kunde ur minnet, och läste följande dag upp det skrifna för Gunnar, som nu, van vid dylikt efter flera föregående uppteckningar, hjälpte mig att åter framkalla hvad som första gången sagts. Därvid gjorde han också åtskilliga utvikningar och tillägg, hvilka jag delvis upptog och infogade i min uppteckning. Bortsedt från denna frihet, har jag så troget som möjligt sökt återge hans ursprungliga framställning både till form och innehåll.

Gunnar talar en något blandad väst-jämtsk dialekt. Äfven i detta afseende sökte jag återge hans verkliga tal, men har här för större lästlsthets skull omskrifvit min uppteckning till riksspråk, endast med bibehållande af ett och annat dialektalt drag.

*
*
*

— Tack för spelet!

— Ååh . . .

— Du kan spela mycket du.

— Den som hade kunnat spela riktut! Hade jag kunnat det, så skulle jag aldrig göra något annat.

Gunnar lägger in fiolen och återtar sin plats vid skomakarbordet.

— Men tänk, att när jag har druckit brännvin, då kan jag inte spela. Det är som borta för mig. Jag hör och vet hur det ska vara, men jag kan inte få till det, utan det blir så obestämdt. Men sen det har gått utú — ruset ur skallen — ja då kan jag, slikt det är. Och då gör det inträgot, om jag dricker då, emellan det jag spelar, då blir jag snarare värre: då mins jag, och då är tankarne samlade; jag kan hålla på i flera dagar.

Nån storspelman är jag visst inte, men jag har spelat på många stora bröllop och för hög persona. — Men jag har varit i lag med

Munter-Johán i Holbatjen i Mattmar. Det är en som kan spela kanhända. Han spelar så att gamla käringar kan gråta småsten. Jag arbetade huskut med honom: jag menade jag skulle kunna få lära mig något af honom, men han var så envis: »Du duger inte till att lära», sa han. Och det var nog sannt också. Men jag har nog tjärskat till nå slag ändå.

Jag var i lag med en, som de kallade för spälapöjtjen — en liten tocken dänn tass, som for omkring i gålom. Han hade en liten, gammal, simpel en fejol tä sines,¹ sönderbruten och hoplimmad allstäss. Det är inte att skåda hunn ätt hårom å mära ätt lårom. Dom gjorde narr af honom, när dom såg honom. När han tog till och spelade, så var det alldeles så bloden tillrade i ådrorna, när dom hörde på honom. Det var nå slag! Djäklar anacka, hvad han spelade godt. Han var inte mer än sexton år. Men säj! om han hade varit så han kunnat skött se ordentla och inte supit så huskut, hvad han skulle ha vorte opptigin² af folket!

Dom gaf honom duktit med päning, men han förstörde det på en gång. Såg ut slarfvu å trasu. Och nu på senare tiden har jag hört, att han ska ha supit sig full och somnat och frusit ihjäl. Det är huskut galet för en som har fått tocker gåfvor. Hade jag kunnat så pass som han, så skulle jag inte ha gjort något annat än spelat, och jag hade fått må som den finaste herre. Den som kan något och kan lämpa sig, så han kan uppträda på större ställen, så blir han opptigin och får mycket.

Ja det var synd han inte skötte sig. Det var dom som hade hört lite mer, som sa det. Ja han kunde spela, när han ville. Och det var det samma, om han la fiolen bakpå ryggen. Han spelade och höll den så här. Sedan flyttade han den py ny länn.³ (Gunnar visade, hur han höll den: först bakom ryggen, sedan, stående på ett ben, under det andra benet. Bytte så om fot och flyttade fiolen under det ben han nyss stod på.) Dom kunde inte höra, när han bytte om fot: lika klart lät det.

Det var en dag han gick in hos skräddar Lidén i Hjärpen och bar fiolen under armen. Då såg skräddarn, att han inte hade

¹ till sägandes. — ² upptagen: gärna sedd, välkommen, hedrad. — ³ under benet.

något lifstykke på sig, utan bara e stygg e lortug e skjoort, e utaskjort. Då tog han ned ett spritt nytt lifstykke från väggen, som han nyss hade gjort. »Jag tycker det är synd om dig, att du ska fara och gå utan lifstykke, du ska få den här.» Då svarade pojken: »Jag gör int nå med den, men vill du ge mig en halfva öl, henne ska jag tacka dig för.» Då skakade skraddaren på hufvut och tyckte att dä e skröpela, att dryckenskapslasten har gjort skada på en sådan yngling. Skraddarn var också en som var duktig att supa. Och vårt ganske betänklein, och tänkte han kanske skulle sluta med tocki-dänn, ta di¹ han såg de förstöre människa. Och det var själfdomdt² han tänkte det, fast han lär nog inte ha sagt det. — Han höll upp ett tag med att supa då, skraddarn.

Det var en särskild vacker klang, när han spelade, spälapöjtjen. Och så mjukt! Han var så liten, sträckte ut armarne så långt.

* * *

Jag var öfver tjugu år, när jag begynte och skulle lära mig spela, och då var jag för gammal, var för styf i armen. Jag begynte inte förr än jag var så pass, att jag kunde skaffa mig en fiol själf.

När jag var lillpojck, så snuppade jag mig till att spela på fiolen at a bror männ, men jag fick inte. Han slog mig, han sa jag förstörde strängarna, men jag snuppade mig till det lik tokut, och gnodde på.

Men jag fick ju inte lära något och inte hålla på, och då lät jag det vara, till dess jag kunde få köpa mig en fiol själf. Och det var en gammal en, som Berglund i Rör hade haft. Han var alldeles sönderbruten, så det var bara bitar, hvar bit för sig. Men jag satte ihop honom, limmade ihop, gjorde ett strängbord af en älgbenslägg, och stränghållare och stall gjorde jag af ett cigarrlådlock. Och det vart en duktig en fiol.

Då kom det en herre från Stockholm till Väster Kjoland och skulle hälsa på lapparne och skjuta skroggen³. Då kom han ditåt oss, och det var om tjugonedagkväll, och hade lappkateket Fjällsten

¹ af det. — ² och det var om sig själf han tänkte det (att brännvinet förstörde människan). — ³ vargen.

med sig. Så talade Fjällsten om för grefve von Rosen, att jag var spelman. Då ville han ha mig till att spela. Han tyckte nog det var lifvadt. Och så ville han ha mig till att språka. Och så skulle jag sjunga för honom visan:

Midsommarnatten var för mig ej lång,
 hej dommeni och dore och dej!
 Fyrty par vaggor satte jag i gång,
 hej dommeni och dore och dej!

Hon är lång visan, men han skulle prompt lära sig henne, grefven. Och så skulle jag lära honom att dansa jämtlandspolska, och han tyckte det var förträffela bra. Då fick jag åtta kronor i pängar af honom. Så bytte jag med lappen då, bytte fioler, och gaf honom femton kronor emellan. Och det är den här fiolen det.

* * *

I en bondgård hade jag en gång hört en historia om ett varsel, som skulle ha visat sig för Gunnars hustru en gång, innan han kom hem. Det var första sommarn de var gifta, Gunnar hade varit borta vid Gefsjön och spelat på en lekstuga¹, hustrun var i Grönlundsvallen² jämte sin syster och väntade honom. Kvinnorna var oroliga, gick ofta i dörren och tittade.

Så såg de en dag en kolsvart hund, som kom Nordhallsvägen och gick in på vallen. Han for och nosade kring en hässja, la se nepå, som hundar bruka, och såg på käringarna, som stod i dörren. Han flängde skinnet af tänderna, när han såg på dem. Men så försvann han.

En liten stund därefter kom Gunnar själf samma väg och bar en korg på en käpp öfver axeln. Men när han kom in på vallen, gick han inte till dem, som de väntade, utan han gick in i den andra bustugan. De väntade länge, att han skulle komma till dem, men till slut skickade de Sven, som var lillgetar³, och som också sett Gunnar komma in på vallen, in i den andra stugan, till Brita,

¹ dansgille. — ² fäbodvall vid södra stranden af Äggsjön, hörande till byn Äggsjön, hvilken by i dagligt tal vanligen kallas Grönlunds. — ³ vallpojke.

för att fråga efter honom. Men ingen Gunnar fanns där. De hade hvarken sett till honom eller hunden.

Lite därefter kom Gunnar själf med korgen på käppen, alldeles som de sett honom. »Fy vå du kom o ha för e anhang!» sa a Aann', käringa hans. Då ska Gunnar ha berättat om resan och om hur han förra natten var i slagsmål och äfventyr.

Nu frågade jag Gunnar om denna tilldragelse. Han berättade den i följande form:

Jag var i Klocka och slog, och när jag slagit ifrån mig, så skulle jag hem till Grönlunds. Käringa var där och var i lag med syster sin i Grönlundsvallen, och de väntade nu på mig, men visste inte hvilken dag jag skulle komma.

Så såg de mig uppe i bäckdalen ofvanför vallen, och jag bar en tågkorg¹ på en käpp öfver axeln — det var en lockkorg — de såg mig gå nedåt bäcken, men de såg mig inte komma uppöfver backen ifrån bäcken och fram på vallen.

Så ungefärligen en timme därefter så kom jag återigen och gick nedöfver åt bäcken och kom fram på vallen nedåt husen. »Hvar har du hållit till så länge? Vi såg dig, du kom för längesedan och gick nedgenom åt bäcken.» Jag visste intnå om det, jag inte. Men nån hund eller nå annat anhang det har jag inte vetat nå om. Men de ä läsare, dom som har berättat det för dig, och du vet hvad dom menar, när jag kommer och bär fiolen. Och jag bar honom då, hade den där svartlådan med mig.»

— Och jag undras inte på det — fortsatte Gunnar omedelbart — att dom menar det är synd att spela, dom som har kommit tä flöken².

Jag skulle på ett bröllop och spela om anndag påsk. Det var om anndag påsk om kvällen, som bröllopet skulle begynna. Det var när Viktor i Melen skulle gifta sig.

Och natten förr än jag skulle resa på bröllopet, så drömde jag, att det kom en svart en karl, han var alldeles blank, så det sken af honom. Alldeles naken, sir du. Och hade horna på hufvut och bar fiolen med sig och satte sig på sänggafveln, för fotändan. Steg upp på sänggafveln och drog uppunder sig fötterna, så han satt a

¹ korg, flätad af rottågor. — ² kommit i klungan: läsarne.

hyklom¹, och fotbladen hängde nedefter — jag tyckte dom va så tunn och spe² — och långa tår. Och rumpa hade han, e lång e spänstug e roomp', så tjock som tummen, och blank.

Och tog till och strök på fiolen, och så långa, smala klor, som han höll i stråken med, och hade så långa, lediga tag. Men det tyckte jag var ändå intnågo' tä o hör', men så stod det en framför sängen och var svartklädd, hvit krage och manchetter, och hvit i bringan, och fin värre, och tog till och strök på fiolen, när den där svart-karlen spelade. Men då var det så vackert, att det isade genom ådrorna på mig. Det var så skärandes.

Och de spelade en låt, och när jag vaknade, så kunde jag den, men jag vann inte mer än resa mig upp däri sängen förrän jag hade glömt bort den. Sedan har jag aldrig kommit på den mer. Det var en låt, som jag aldrig har hört förr.

Då var jag brydd om jag skulle resa på bröllopet, för jag funderade om det var synd, men det vart så jag drog till ändå. När jag kom på bröllopet, så fick jag igen drömmen. Jag fick mig en duktig örfil af ungbonden.³ Det var bara så det sjaue genom skallen, och hvitögonen vart röda, och jag hade ondt i skallen i flera dagar. Den synden var det jag mötte.

Han var full förstäss. Det var inte ärnadt åt mig. Det var en annan, som skulle ha fått det ja.

* * *

— Har du gjort nån låt själf, Gunnar?

— Jag har gjort en, men han är bara simpel.

Gunnar tar upp fiolen och spelar låten.

— Den här har jag kunnat ta ut för han är så enkel. Men jag hör ibland låtar, som ä så lång o så inveckle, dä vill sääj' mångkonstrig — hör dom så väl, men då kan jag inte ta ut dom. Men om jag hade kunnat noterna och hade notat af dem, så skulle jag ha fått upp låtar, som hade varit överdrivla vacker. Men . . . dä vill sääj', jä kann int minnes dom mär än ein gång.

¹ på huk. — ² spåda. — ³ brudgummen.

Fågeln med sprängörten i forngrekisk litteratur.

Edv. Hammarstedt har i sin uppsats »Fågeln med mäjseln eller yxan» (Fataburen 1909 s. 202) fäst uppmärksamheten på ett forngrekiskt citat (Antonin. Liberal. Metam. Synog. c. 11), enligt hvilket hackspetten äfven i forngrekisk folktro en gång innehaft åskviggen eller »yxan», »segerstenen». Likaledes har samma författare i sin afhandling om »Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet» (Meddelanden från Nordiska Museet 1901 s. 175) anfört ett vittnesbörd från den sengrekiske lexikografen Suidas, enligt hvilket hackspetten en gång innehaft maktspiran, »sprängörten», och till bekräftande af denna uppgift jämväl hänvisat till Aristophanes, Aves 480 ff. samt till Plinius, Natural. Historia X (18) 20.

Jag vill i anslutning till dessa meddelanden anföra ett par ställen från Claudius Aelianus, en sofist, som lefde i den senare hälften af det 2:dra århundradet e. Kr. och som bland annat skref en naturhistorisk kompilation af äldre arbeten *περι ζώων ιστορίαι* (De natura animalium). I denna skrift anför han på ett par ställen med något olika version en fågelsägen, som på ett förvånande sätt påminner om den af Hammarstedt citerade sägnen från Södermanland om »låsgräset» samt om liknande tyska folksägner (Hammarstedt, Fågeln med segerstenen o. s. v. s. 176). Det är för öfrigt möjligt, att de af Aelianus upptecknade sägnerna, åtminstone den senare, kunna ha stått under inflytande af den judiska schamirlegenden (jfr Hammarstedt p. a. st. s. 179), där emellertid fågeln uppgifves vara en tjäder. Hos Aelianus är fågeln på det ena stället (I. 45) en hackspett (*δουροκολάπτης*), på det andra stället däremot en härfågel (*ἔποψ*).

De båda Aelianus-ställena meddelas här i svensk öfversättning.

I. 45. »Det djur, som kallas ek-pickaren (*δουροκολάπτης* = hackspetten), har fått sitt namn af det, som han gör. Han har nämligen en något krökt snabel, med hvilken han som bekant pickar hål i ekarna, och där lägger han sina ungar, alldeles som i ett fågelbo, utan att behöfva begagna sig af några strån (och kvistar) till hopfogning och byggande. Om man nu med en sten stänger till in-

gången för den nämnda fågeln och han kommer under fund med det försåtliga tilltaget, så för han dit en ört (πόα = gräs, ört), som är fientlig mot stenen. Och då nu denna besväras däraf och icke kan fördraga örten, så hoppar den ut, och det kära nästet öppnas åter för den nämnda fågeln.»¹

III. 26. »Härfåglarna pläga, för att människorna icke skola komma in till deras ungar, bestryka sina nästen med människoträck i stället för med lera, i det de medels den elaka lukten söka hålla den mot dem fientliga varelsen på afstånd och bortdrifva den. Det hände en gång, att denna fågel framfödde sina ungar i en mindre åtkomlig del af en fästningsmur, nämligen i en spricka i en sten, som uppstått på grund af tidens åverkan. Då nu den, som hade uppsikt öfver fästningsmuren, fick se ungarna därinne, smetade han till hålet med murbruk. När härfågeln återvände och märkte, att han var utestängd, tog han en ört (πόα = gräs, ört) och berörde därmed murbruket. Detta föll sönder, och han kom in till sina ungar, hvarefter han (åter) begaf sig på bete. Då smetade ånyo mannen i fråga till hålet och fågeln öppnade det med samma ört, och likaså skedde det för tredje gången. När nu murens väktare märkte, huru det tillgätt, tog han upp örten och använde den icke för samma syfte, utan skaffade sig medels denna tillgång till skatter, som icke kommo honom vid.»²

¹ Τὸ ζῶον ὁ δροκολάπτης ἐξ οὗ δραῖ καὶ κέκληται. ἔχει μὲν γὰρ ῥάμφος ἐπίκροτον, κολάπτει δὲ ἄρα τούτω τὰς δραῖς, καὶ ἐντανθοῖ ὡς ἐς καλιὰν τοὺς νεοτιτοὺς ἐντίθησιν, οὐ δεηθεὶς καρῶν καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν πλοκῆς καὶ οἰκοδομίας οὐδὲ ἐν. οὐκοῦν εἴ τις λίθον ἐνθεὶς ἐπιφράξει τῷ ὀνόφῳ τῷ προειρημένῳ τὴν ἐσθυσιν, ὁ δὲ συμβαλὼν τὴν ἐπιβουλήν κομίζει πῶαν ἐχθρὰν τῷ λίθῳ· ὁ δὲ οἷα βαρούμενος καὶ μὴ φέρον ἐξάλλεται, καὶ ἀνέργων αὐθις τῷ προειρημένῳ ἢ φίλῃ ὑποδοομῇ.

² Καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ προσιέναι τοὺς ἀνθρώπους αὐτῶν τοῖς βρέφεσιν οἱ δὲ [ἔποπες] ἀντὶ τοῦ πληθῆ χρίουσι τὰς καλιὰς, ἀποπάτημα ἀνθρώπων περιβαλόντες, τῇ δυσωδίᾳ τε καὶ κακοσμίᾳ ἀνείργοιτες καὶ ἀναστέλλοντες τὸ ζῶον τῷ ἑαυτοῖς πολέμῳ. ἐτυχε δὲ καὶ ἐν τῷ τείχεος ἐρημοτέρῳ ὅδε ὁ ὄρνις παιδοποιησάμενος ἐν τινὶ ὀρήματι λίθον ὑπὸ τοῦ χρόνον διαστάντι. οὐκοῦν ὁ τοῦ τείχους μελεθωνὸς ἰδὼν ἔνδον τὰ βρέφη κατήλειπε τὸν χηραμὸν τῷ πληθῶ. καὶ ὑποστρέψας ὁ ἔποπ, ὡς εἶδεν αὐτὸν ἀποκλεισθέντα, πῶαν ἐκόμισε καὶ προσήνεγκε τῷ πληθῶ· ὁ δὲ κατερούη, καὶ προσήλθε πρὸς τὰ αὐτοῦ ἐκεῖνος τέκνα, εἶτα ἐπὶ τὴν νομὴν ἦξεν. αὐθις οὖν ὁ αὐτὸς ἐπέλειπεν ἀνθρώπος, καὶ ὁ ὄρνις τῇ αὐτῇ πόᾳ ἀνέφξε τὸν χηραμὸν· καὶ τὸ τρίτον ἐπράχθη τὰ αὐτά. ὁ τοίνυν τοῦ τείχους φύλαξ ἰδὼν τὸ πραττόμενον τὴν πῶαν ἀνελόμενος ἐχρήτο οὐκ ἐς τὰ αὐτά, ἀλλ' ἀνέργων μηδὲν οἱ προσήκοντας θησαυρούς.

Den förra versionen är tydligen mera enkel och ursprunglig både med hänsyn till sina element och sin sammansättning, medan den senare versionen är betydligt mera utstofferad. Anmärkas bör, att på det senare stället den ifrågavarande örten jämväl har egenskapen att öppna tillträde till förborgade skatter.

Sam Wide.

Om sättet att taga i snö nedkrupen orrfågel med håf.

Förra året anskaffade undertecknad till Nordiska Museet en s. k. orrhåf¹ från Stumsnäs i norra Rättvik. Som detta fångstredskap förut ej var företrädt i museets samlingar och dess användning veterligen ej är förut närmare beskrifven, må här en del uppgifter om detta och liknande slag af håfvar rättfärdiga sin plats.

Den nämnda håfven från Rättvik, af hvilken fig. 1 visar en afbildning, har följande mått. Stångens längd 3,94 m.; själfva håfven, som hos detta exemplar är något aflång, håller i längd 2 m. och i bredd 1,67 m. Gifvetvis kan håfvens form något förändras genom olika anfastning till stången. Stången, som är af gran, är i sin fria del ganska tung, hvilket gör att tyngdpunkten för hela håfven ligger ungefär vid håfringens bakkant. Håfringen utgöres af en klufven björkvidja. Håfnätet är något slakt; maskstolparnas längd växlar i det hela mellan 6 och 7,5 cm. Detta exemplar torde ej hafva varit användt sedan slutet af 1890-talet, liksom för öfrigt användningen af detta redskap sannolikt upphört i orten.

Fångsten med orrhåf bedrefs enligt i Rättvik erhållna uppgifter på följande sätt. Först och främst skulle lös snö ligga i sådan mängd, att orrarna kunde krypa ner i eller under densamma. Sedan man så en dag iakttagit, hvar orrar, som under vintern åtminstone kalla dagar ju samlas i björkar för att äta björkknopp, hålla till, går man mot mörkrets inbrott ut och uppletar de ställen, där fåglarna slagit ner i den lösa snön. Man ser då en fördjupning, där hvarje fågel ligger nerkrupen eller oftast en olika lång sänka, som

¹ N. M. nr 114,134.

visar hvar fågeln krupit fram under snön. En man lyser med torrvedsbloss och en annan kastar håfven med bägge händerna öfver den närmaste orren. Kastet behöfver ej, om orren har legat länge nere för snöstorm eller stark kyla, utföras på särskildt långt håll, ehuru väl försiktigheten oftast bjuder, att man kastar på minst 4 meters afstånd.

Af den fallande håfven skrämmer orren upp och stöter därvid mot det föga slaka håfnätet, genom hvilket väl i regel hufvudet trädes upp. Den försiktigt framskyndande fångstmannen vrider så om fågelns nacke och nästa orre uppsökes. För att minska fåglarnas flaxande, som ju lätt skulle kunna omöjliggöra fortsatt fångst, hålles alltid håfven så, att stången ligger öfver nätet, hvilken ställning för öfrigt ger den bästa jämvikten vid kastet.

Dessa orrhåfvar hade i Rättvik ej alltid en oval form utan kunde vara alldeles runda eller någon gång rektangulära. De mer eller mindre långsträckta håfvarna böra hafva varit fördelaktigare än de cirkelrunda, när det gällde att på långa håll träffa säkert; dessutom ju smalare håfven är ju lättare att gå fram med den i skogen.

Håfvar, liknande de ofvan nämnda från Rättvik, hafva användts i trakten af Åmots bruk i nordvästra Gästrikland; en min sagesman såg dem användas här ännu 1883. Oafsedt själfva nätet, hvarom

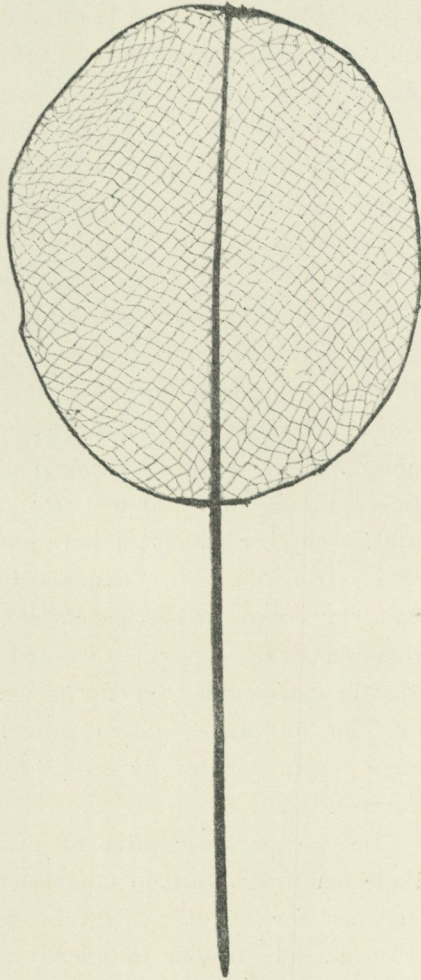

Fig. 1. Orrhåf
från Rättvik, Dalarna.

närmare detaljer saknas, skiljde sig de här använda håfvarna möjligen genom något mindre storlek. Träffsäkerheten vid kasten led nog emellertid ej af detta förhållande; håfskäftet var nämligen af den längd, att håfvarna balanserade vid grepp bakom själfva håfringen. Man kunde således kasta dessa håfvar med en hand, hvarvid fångstmannen, åtminstone i nödfall, själf kunde föra blosset. Håfformen var tydligt långsträckt, oval eller någon enstaka gång rektangulär. Kanske voro dessa enhandshåfvar mera tillfälligt förekommande, helst som i närheten ännu i denna dag tvåhandshåfvar synas användas.

Af dessa senare håfvar har jag nu i juni 1910 sett ett exemplar i Rimsbo i Katrinebergs kapellförsamling i sydvästra Helsingland. Håfven, som kanske ej varit i användning på några år — man uppgaf, att man här ej håfvat orre på 20 år, hvilken uppgift helt säkert ej var sanningsenlig — var cirkelrund med en diameter af 1,73 m.; det fria skäftet var 1,3 meter och uppgafs vara kortare än vanligt. Den oklufna håfringen och skäftet af gran. På denna håf fanns vidare vid midten tvärs öfver stängen en smal ribba; håfnätet, som var något slakare än på Rättvikshåfven, höjer sig på detta sätt i alla fall ej nämnvärdt för den uppflaxande orren. Håfnätet var vidare knutet på ett annat sätt nämligen så, att det först bildat en så att säga rundt om nedhängande slinga med större maskor närmare håfringen (ungefär 5 cm. maskstolpar) och mindre maskor mot den blifvande midten (ungefär 3,5 cm. maskstolpar), hvilken slinga sedan hopdragits med ett garn genom maskorna i det sista hvarfvet.

De tre personer, alla af finnsläkt, med hvilka jag i Rimsbo talade om ifrågavarande fångstsätt, hade själfva tagit orre med håf och voro för öfrigt tydligvis goda kännare af orrens lefnadssätt. Att man här liksom på andra ställen i trakten i det hela hemlighåller detta fångstsätt beror på att man tror, att detsamma är förbjudet. Så är emellertid ej direkt fallet, ehuru väl man äfven använder redskapet under orrfågeln, särskildt hönornas, fridlysningstid. Man synes här liksom i Rättvik tänkt sig, att bestämmelserna om snaror och giller äfven skulle gälla dessa håfvar.

Mina sagesmän i Rimsbo voro, som sagdt, mycket hemma i orrens lefnadssätt, och synes en del af dem lämnade uppgifter vara af värde för ett rätt förstående af ifrågavarande fångstsätt. Om vädret är kallt med hög luft, så åter orren blott på morgonen och kan då gå ned så tidigt som kl. 11 på förmiddagen. Står sig detta väder eller blir det snöstorm, så ligger orren kvar hela dagen, och kan man då i skymningen — redan vid 2—4-tiden — taga en och annan orre utan bloss, hälst som fåglarna då lära sofva tungt. Blir vädret frampå dagen däremot blidare, och det fortfarande är lugnt — och detta inträffar väl ofta — flyger orren upp igen, och man får då vänta ner den mot kvällen. Bäst är tiden under förvintern, då snön i regel ännu är lös; att märka är, att man här anser, att orren alltid, så länge lösare snö finnes, gräfver ner sig hvarje natt. (Längre söder ut tyckas jägarne anse, att detta är fallet först under mer eller mindre långvariga snöväder, helst med vind.)¹ Man har i regel någon, som under dagen iakttagit orrarna och till sist »vaktar ner» dem; detta är också i regel mycket lätt, enär björken ofta finnes på bestämda områden, såsom brandfält och hyggen eller med andra ord i oftast genom människans direkta åtgöranden mer eller mindre beständiga löfskogssamhällen. Rundt om kan barrskogen stå oblandad på långa sträckor — i hvarje fall tedde sig merendels förhållandena så förr — och då är det förklarligt, att en mängd orrar samla sig i de angifna björkområdena. Fångsten kan här också blifva betydlig och fångstsättet förödande, hälst som de flesta fångade fåglarna, enligt en skogvaktares utsago, utgöras af hönor; dessa skola vara mera lugna än tupparne och därför lättåtkomligare.²

Ett ställe, där man säkert ännu tager orre med håf, är byn Löftjärn på gränsen mellan Åmots och Katrinebergs kapellförsamlingar; här finnes sedan gammalt rundt byn betydligt med björk inom ett för öfrigt ganska rent barrskogsområde. De här använda

¹ Jfr t. ex. C. U. Ekström, Tidskrift för jägare och naturforskare, III, sid. 824, som talar om, att orrarna nedkrypa »i början af ihållande snöväder».

² De tre förstnämnda personerna i Rimsbo visste äfven att berätta, att man genom att svänga blosset kunde få den uppflygande orrfågeln att flyga mot blosset, då man med hastiga svängar af håfven kunde slå ner den mot marken. Samma uppgifter föreligga från norra Värmland.

håfvarna likna den ofvan från Rimsbo beskrifna. Vidare är detta fångstsätt uppgifvet som fortlefvande vid Sjösvedjorna på »Bollnäs södra finnskog», och har man för öfrigt ännu i sen tid använt det samma på flera ställen inom Bollnäs socken; möjligen hafva de använda håfvarna ibland varit något olika de ofvan oeskrifna.- Huru pass undangömdt fångsten för öfrigt försiggår, kan man förstå däraf, att det finnes exempel på att jägmästare inom orten ej hört talas om densamma.

Fig. 2. Orrfångst.

Efter målning af J. W. Wallander. Nordiska Museet.

Man hör ofta berättas att i snö nerkrupen orre tagits helt tillfälligt med ett såll, ett täcke, en rock etc.; det kan då ej förvåna, att äfven de för orrfångst afsedda håfvarna växlat betydligt i utseende. Så har man bland annat tydligtvis använt en mindre håf af flätverk i form af en korg, ehuru väl man för närvarande därom ej känner mer än hvad en i Nordiska Museets ägo befintlig tafla af J. W. Wallander¹ visar. Jfr fig. 2. Fångstmännens dräkter synas

¹ N. M. nr 57,148.

utvisa, att bilden är hemtad någonstans norrifrån. Man ser här, huru den ganska lilla håfven lägges och ej kastas öfver fågeln, och huru just en orrtupp flaxat upp under håfkorgen.

Hvilken utbredning fångsten med orrhåf haft är väl nu ej lätt att utreda. Emellertid har jag från en del trakter några denna fråga belysande uppgifter. Således tyckes detta fångstsätt vara alldeles okänt i skogstrakterna norr om Dellarne i norra Helsingland (Bjuråker socken). I Delsbo erinrar man sig däremot, att stora håfvar med långt skaft — således sannolikt ej lika »Rimsbohåfven» — användts. I Färila hafva en del jägare blott hört talas om orrhåfvar; äfven socknens storjägare, en gubbe på 80 år, vet intet närmare därom. I Fågelsjö, Orsa finnmark, synas de vara okända. Från Möklinta socken i nordöstra Västmanland har jag den uppgiften, att något slag af orrhåf användts för en mansålder tillbaka. I Skogs-Tibble socken i Uppsala län har en bland flera tillfrågade personer blott hört talas därom. Tillägges så, att fångstsättet antagligen funnits på Dal och att det fortfarande finnes kvar i Värmland, åtminstone i nordligaste delen, så är allt hvad jag vet i saken meddeladt.

För fullständighetens skull kunna till sist följande tvänne mig bekanta litteraturuppgifter om fångst med håf af i snö nedkrupen orrfågel meddelas. Under rubriken »Jagten i Dalarne» nämnes i Tidskrift för jägare och naturforskare, III, sid. 952, följande: »Håfvar begagnas om vintern att taga Orrar, hvarvid sålunda tillgår: Då man vid starkt snöfall blir varse, att Orrar äro samlade i Björkskog, går man dit om natten med bloss och finner dem då ofta nedkrupna i snön eller stundom öfversnöade, då små höjder utmärka deras läge; Garnhåfvarne läggas då varsamt öfver dem, och man får ibland 2 å 3 i samma håf». T. Schvindt, Finsk etnografisk atlas, 1, Jagt och fiske, fig. 102 och sid. 14, afbildar en orrhåf, som emellertid är mycket liten och närmast af en vanlig fiskhåfs utseende.

Ivar Arwidsson.

Plankor med målning från Lunderhage, Gottland.

Genom tillmötesgående från styrelsen för friluftsmuseet i Bunge vid Fårösund på norra Gottland har Nordiska Museet fått förvärfva ett par plankor, »bular», med gamla målningar.

Bunge museum fick, då det inköpte ett hus från Lunderhage i Fleringe socken, jämväl en del virke från en ladvägg för att komplettera den inköpta byggnaden. Åtskilliga af bälarna ibland detta virke voro på insidan kritslammade och målade med numer i de flesta fall mycket illa farna bilder. I ladväggen sutto dessa bälur utan något sammanhang, blandade med andra, som saknade målning och ej voro särdeles gamla. Det var således tydligt, att de målade voro rester från en äldre byggnad, som lagts in i ladans väggar. Man upplyste mig, då jag för några år sedan besökte Lunderhage, att dessa målade bälur skulle ha kommit från en högstuga på gården, en byggnad, om hvars användning den yngre generationen ej kunde ge fullt klart besked. I en reseberättelse från A. Engdahl, som för Nordiska Museets räkning i början af 1880-talet reste på Gottland, finnes emellertid uppgiften, att ett dylikt hus kallats gäststuga eller »haugstuga», ett ord, som han öfversätter med högtidsstuga. En dylik ägdes af gårdens parter gemensamt och användes i hvardagslag af dessa som klädkammare.

Väggarna i högstugan på Lunderhage ha varit konstruerade på ett för Gottland vanligt sätt med »hornstockar» och liggande plankor som fyllning. En bild af en dylik konstruktion visar t. ex. fig. 2 i mitt meddelande om lambgiftar på Gottland.¹ En till museet förvärfvad, skulpterad »hornstock» ur en dylik konstruktion finnes afbildad bland förvärfven till museet under år 1908; nämnda »hornstock» är emellertid kommen från södra delen af ön.² Delar af en dylik konstruk-

¹ S. Ambrosiani, Lambgiftar, Fataburen 1909 s. 235 f.

² Redogörelse för Nordiska Museets utveckling etc. år 1908, fig. 1, i Fataburen 1909.

tion från en vägg till en högstuga vid Biskops i Bunge på norra Gottland ägas jämväl sedan ett par år af Nordiska Museet.

Det är två bålar, »bular», ur en sådan vägg, som kommit från Lunderhagebyggnaden, (inv. 115,645). En sådan planka är gjord af en med yxa bilad, klufven stock, så att den fått den form, som fig. 1 utvisar. Å bilden ser man äfven, huru den tar sig ut i genom-

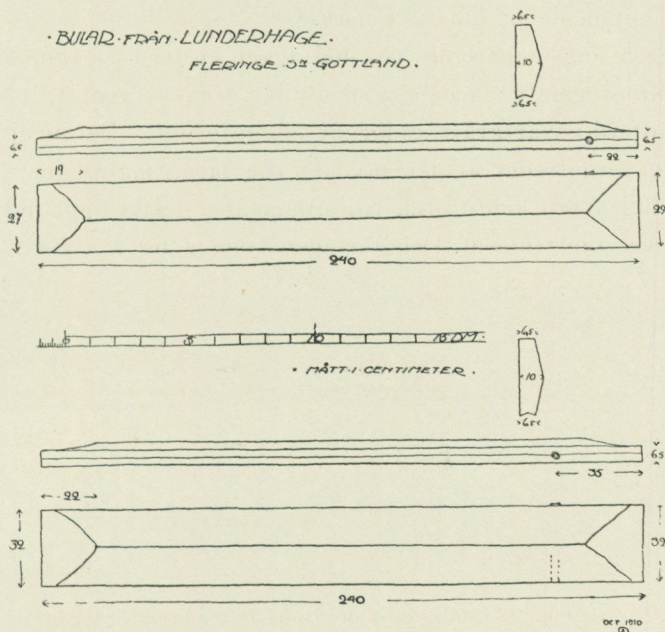

Fig. 1. »Bular» från Lunderhage, Fleringe sn, Gottland.

skärning. Båda bularna äro nu 2,4 m. långa, men påtagligen förkortade vid insättningen i ladväggen. Facetteringen är nämligen endast ursprunglig och väl huggen i ena kortändan på den smalare af bularna; eljest är den af yngre datum och klumpigt utförd. Den större bulen är 320 mm. bred, 110 mm. tjock, i smalsidan 60 mm.; den mindre 290 mm. bred, 100 mm. tjock och 65 mm. i smalsidan.

Då bålarne i byggnaden varit placerade i liggande ställning, ha de för att hålla bättre samman, varit urkälade å den sida, som hvilar på den underliggande bålen. Mellan »bularna» har man stoppat mossa, som här märkvärdigt nog är tjärad, för att få väggen så tät som

möjligt. Detta var i hög grad behöfligt för att hålla kylan ute, då väggen hvarken utvändigt varit brädbeklädd eller invändigt försedd med panel eller tapeter. Dekorationen är ju invändigt anbragt direkt på träet! Å de båda Lunderhagebularna finnes ej obetydligt af denna tätmossa kvar. För att hålla ihop närliggande bular, finnas dymlingar, nu endast en i hvar sida, men då plankorna äro afkortade, kunna de ju ha varit flera.

Väggen har preparerats till målningen medelst en tunn kritslamning. Målningen är sedan å de bular, som kommit till Nordiska Museet, utförd i svartgrått, rödbrunt och gulbrunt. Det är ej mycket, som ännu framträder af den mycket illa farna målningen. På den smalare bulen äro konturerna till ornamenten delvis uppritade i träet med ett hvasst instrument. Dekoreringen å denna, fig. 2, utgöres i midten

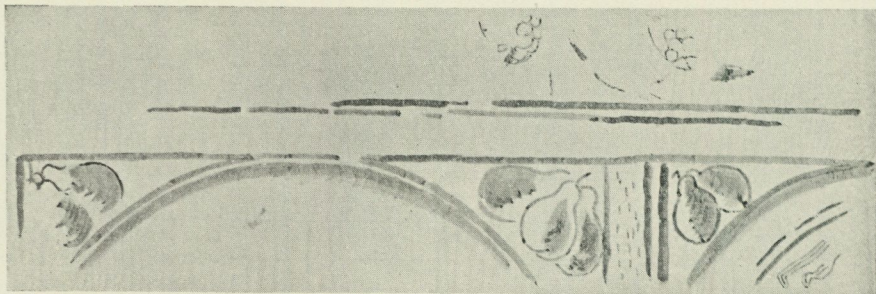

Fig. 2. Målning å en »bul» från Lunderhage.

af en bandlist. Därunder synas öfre delar af kvadratiska fält med inskrifna cirklar och med päron i svicklarna. Denna dekor är utförd i rödbrunt med gulbruna schatteringar å päronen. Ofvanför bandlisten vidtaga nu nästan utplånade målningar i mörkbrunt, grått och svart. Endast några druffklasar kunna tydligt urskiljas. — På den större bulen kan numer endast urskiljas stiliserade, gräsbevuxna kullar, som hört till ett i öfrigt utplånadt landskap. De äro utförda i svart och rödbrunt.

Dylik terräng påminner jag mig ha sett å målningarna i det s. k. Båatska grafkoret i Sorunda kyrka i Södertörn.¹ Dessa äro

¹ G. Upmark, Målningarna i Sorunda kyrka i Södertörn, i Svenska Fornminnesföreningens tidskrift bd. X s. 269 ff. Fotografier och kalker i Statens Historiska Museum.

daterade med årtalet 1549. Vi ha således uti detta år en hållpunkt, som anger den tid, då man brukade dylik stiliserad terrängframställning i Sverige. Att emellertid rena allmogemålningar som dessa från Lunderhage ej nödvändigt till tiden sammanfalla med af verkliga konstnärer utförda dekorativa arbeten, vet hvar och en, som sysslats med denna sida af svensk odlings historia.

I fråga om Lunderhagestugan finnes emellertid ingenting, som talar emot, att dess dekorativa utstyrsel skulle kunna vara så gammal som från 1500-talets senare del.

Det är, som af bilden framgår, ej så särdeles mycket kvar af målningen, att man kan urskilja en tydlig scen. Stort mer finnes ej heller kvar på de olika bälarna, som ännu förvaras i frilufsmuseet i Bunge. Det stora intresse, som är förknippadt med dessa bälars dekoration, ligger ej heller i möjligheten att å dem urskilja

Fig. 3. Målning å en »bul» från Lunderhage.

någon bildframställning från en kanon, som vi säkerligen bättre känna på andra vägar, utan snarare däruti att de äro bland de äldsta kända, i Nordiska Museet de äldsta bevarade, från nordiska allmogebyggnader, som bära direkt vittnesbörd om, att bönderna i vårt land haft sina stugor åtminstone »hangstugu», »högtidsstugan», där gillena firades på gården, rikt dekorerade med målningar. I ett landskap som Gottland, där medeltidskyrkornas väggar varit fyllda med målningar, där det medeltida kyrkoinventariet prunkat i ljusa färger, har man naturligen att vänta, att de rikare bland bönderna, som ju finga bekosta kyrkornas utsmyckning, också själfva skulle följa samma mod i sina hem, särskildt i gilles- eller högtidsstugan. I dessa stockar äga vi dokument, som visa, att så verkligen ägt rum, och därför äga de för oss ett stort kulturhistoriskt värde.

Utställningen af kyrkligt silfver från Strängnäs stift.

Den utställning af »*vasa sacra*» från kyrkor inom Strängnäs stift, som under tiden 15 juli—1 oktober varit anordnad i Nordiska Museet (Nordiska Museets tillfälliga utställning nr 7), kompletterade på ett lyckligt sätt utställningen af kyrklig konst i Strängnäs 1910, där man af flera skäl icke ansåg sig kunna medtaga kyrksilfret. Nordiska Museets förslag att anordna denna utställning omfattades med intresse såväl af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien som af biskopen i Strängnäs stift, från den sistnämndes sida med det villkor att utlåning till utställningen skulle bero på beslut af vederbörande församlingar, att endast sådana föremål utlånades, som utan olägenhet för gudstjänsten kunde för någon tid undvaras, samt att inga kostnader drabbade församlingarna. Med ledning af de undersökningar angående kyrksilfret, som gjorts i samband med förberedelserna till den stora Strängnäsutställningen, samt de uppgifter, som finnas i antikvarisk-topografiska arkivet i Statens Historiska Museum, utsändes till församlingarna inom stiftet värdsam anhållan att till utställningen få låna vissa uppgifna »*vasa sacra*». Tillsammans begärdes sålunda omkring 600 föremål från 142 församlingar; häraf inkommo till utställningen 295 föremål från 74 församlingar. Vid framställandet af begäran om utlån till utställningen hade uteslutits sådana föremål, som man hade anledning förmoda vara af mindre intresse. Oaktadt utställningen sålunda omfattade endast icke fullt hälften af allt inom stiftet befintligt kyrkligt silfver, torde den likväl hafva varit representativ och gifvit en god bild af rikedomen i detta afseende. Dock saknades ett icke ringa antal praktföremål, hvilkas befintlighet blifvit känd genom de ofvannämnda undersökningarna, men som vederbörande församlingar vägrat att utlåna.

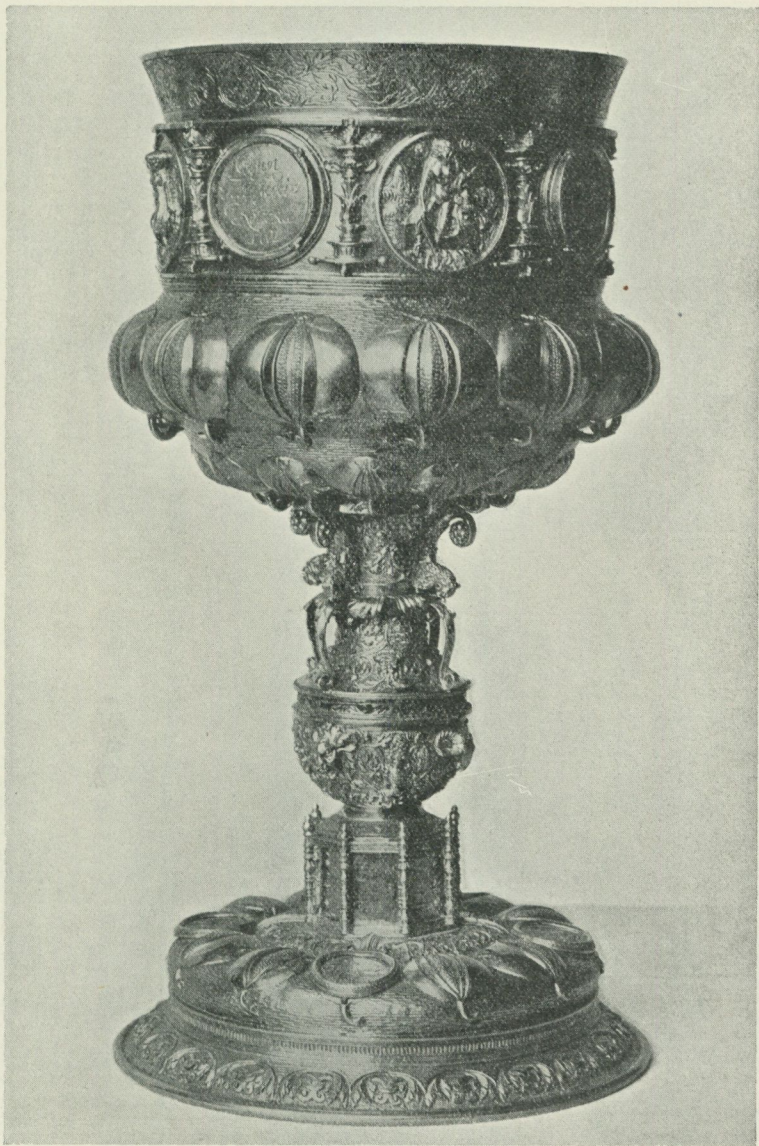

Fig. 1. Kalk af förgylldt silfver; Sydtyskland, omkring år 1600. Tillhör Jäders församling. Höjd 0,3 m.

16—100441.

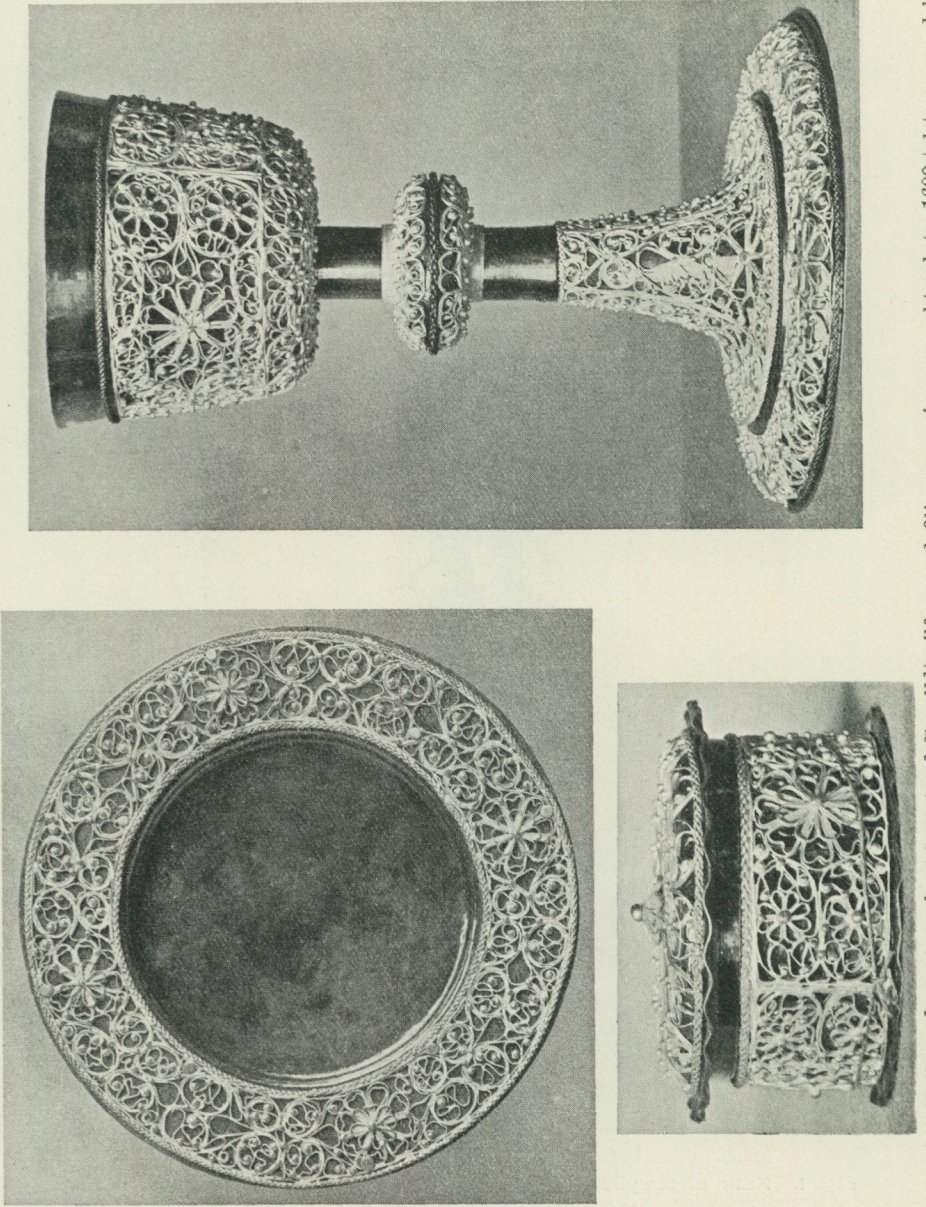

Fig. 2. Kalk med patén och oblatask af förgyllt silfver med fligranörning; svenskt arbete 1600-talets senare del; stämpel I. S. — Tillhör Lillkyrka församling. Kalk höjd 0,2 m. Patén diam. 0,148 m. Oblatask diam. 0,075 m.

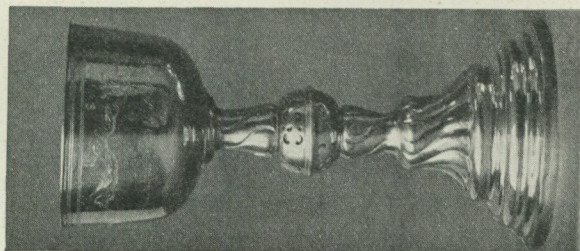
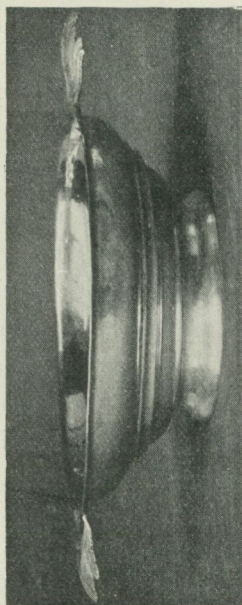
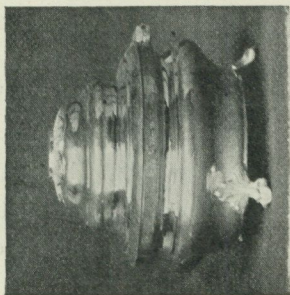
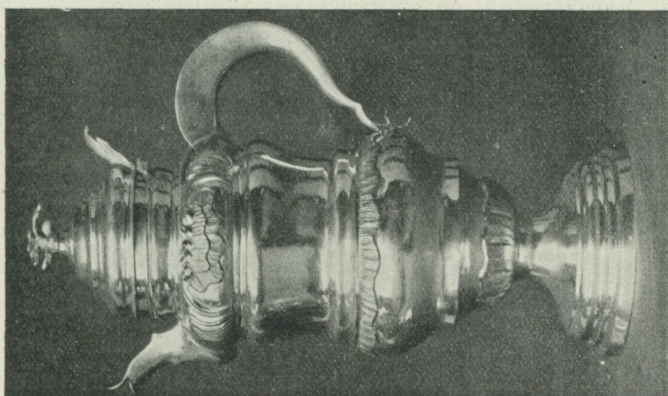

Fig. 3. Kalk med paten, kanna, oblatask och dopskål af silfver; tillverkade af guldsmeden Tellberg i Södertälje år 1774. Tillhör Tveta församling. Kalk höjd 0,252 m. Kanna höjd 0,326 m.

Gustaf Vasas reduktion af kyrkornas »öfverflödiga» egendom beröfvade som bekant kyrkorna flertalet af deras »*vasa sacra*», och antalet medeltida föremål är därför högst obetydligt i förhållande till de från senare århundraden härstammande. På utställningen funnos tillsammans 18 föremål från medeltiden, det äldsta en patén med en framställning af uppståndelsen från 1200-talet; skålarna på medeltidskalkarna voro som vanligt i de flesta fall »omgjorda» i senare tid.

Femtonhundratalet, en ogynnsam tid för den kyrkliga konsten i Sverige, representerades endast af sju föremål, men däribland voro de praktfullaste pjäserna på hela utställningen, kannor tillverkade i Lübeck, Riga och London, en kalk, sannolikt sydtyskt arbete, tillhörande Jäders församling m. fl.

Ojämförligt rikast företrädt var 1600-talet, särskildt det karolinska tidehvarfvet, då ju intresset för kyrkornas prydnade var synnerligen lifligt. Det öfvervägande flertalet af dessa till omkring 150 st. uppgående föremål voro genom vapensköldar eller inskrifter angifna som gåfvor af församlingsbor. — Under 1600-talets förra del förekomma ännu icke så få arbeten af utländsk härkomst, men från midten af århundradet blifva de svenska arbetena de vanligast förekommande. Särskildt bland de i drifvet arbete dekorerade föremålen, ljusstakar, oblataskar, dopfat m. fl., funnos här flera utmärkta alster af inhemskt silfversmide. Rikt företrädd var framför allt den mot slutet af 1600-talet i Nyköping verksamme guldsmeden Henning Petters eller Petri, hvars arbeten voro sammanförda i en särskild monterafdelning.

De utställda föremålen hade ordnats i följande naturliga grupper: altarkärl (kalkar, paténer, vinkannor, oblataskar samt s. k. socknebudstyg), dopkärl, belysningsföremål samt brudkronor. Ur den första gruppen hade utbrutits de i kyrkorna befintliga kannor, som icke ursprungligen varit afsedda för kyrkligt bruk, de rent profana dryckeskannorna; bland dessa fanns t. ex. en med en graverad framställning ur Pyramus och Tisbe-sagan, en med Bacchus-firande amoriner o. s. v.

Sjutton- och adertonhundratalen voro företrädda af ett antal pjäser, som i stort sedt visade en steg för steg gående sänkning af den konstnärliga kvaliteten. Under rokokotidehvarfvet och ännu under

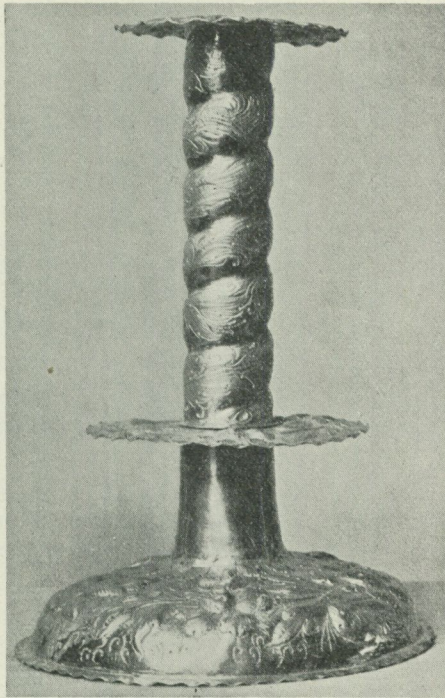

Fig. 4. Ljusstake af silfver, drifvet arbete; svenskt arbete från 1600-talets slut. Tillhör Edsbergs församling. Höjd 0,333 m.

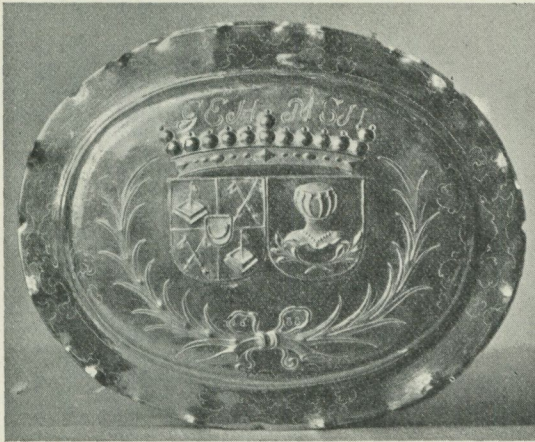

Fig. 5. Oblatask af silfver, drifvet arbete med ätterna Horns och Silfverhjelm's vapen, daterad 1688; tillverkad af guldsmeden Henning Petri i Nyköping år 1688. — Tillhör Råby-Rönö församling. Höjd 0,073 m.

senare delen af 1700-talet stod dock den svenska guldsmedskonsten på en såväl i konstnärligt som tekniskt afseende hög ståndpunkt, men de präktigaste arbetena voro då till finnandes på profankonstens område. — Större delen af de från 1800-talet härstammande föremålen hade sammanförts i en särskild monter och gäfvo, jämförda med

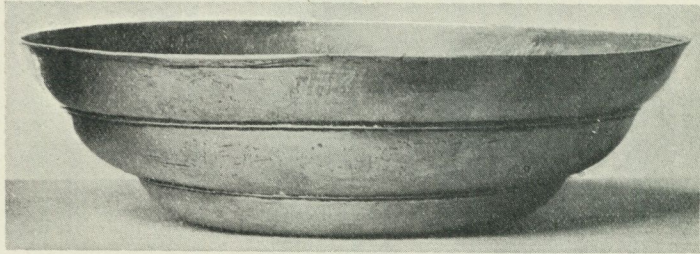

Fig. 6. Dopskål af silfver; inuti Posseska och Vinstorpasläktens vapen graverade; svenskt arbete från 1500-talets förra del. — Tillhör Aspö församling. Höjd 0,074 m. Diam. 0,262 m.

Fig. 7. Dopskål af silfver; svenskt arbete 1660. — Tillhör Ösmo församling. Höjd 0,131 m.

de äldre pjäserna, ett iögonfallande bevis för det förfall, som inträdt äfven på detta handtverksområde.

Öfver utställningen, som ordnats af intendenten G. Upmark, hade utgifvits en kortfattad katalog. Af samtliga de utställda föremålen kunna i Nordiska Museet fotografier erhållas. Sannolikt kommer utställningen att närmare behandlas i den publikation, som förberedes af bestyrelsen för Strängnäsutställningen.

Upk.

Litteratur.

H. F. Feilberg, *Dansk Bondeliv*. D. 1. 3:e uppl. Köpenhamn 1910. 16+445 s. 8:o. Med illustrationer.

Att anmäla en ny upplaga af denna bok kan för en nordisk folksedforskare egentligen icke blifva annat än ett välkommet tillfälle att uttala en uppriktig och varm tack för allt hvad han af detta arbete i någon af dess föregående upplagor inhämtat. Denna Feilbergs bok är nämligen en alltför välbekant och erkänd källskrift för att för fackmän behöfva utförligare omnämnas.

Men med sitt medryckande populära framställningssätt, sin djupgående blick för det folkligt psykologiska, sin humor, sin förtrolighet med folket och sin kärlek till sitt ämne är den på samma gång en ej blott lärorik utan äfven uppfriskande och roande läsning för en hvar, äfven i andra land än författarens hemland.

Den nya upplagan, hvilken inledes med en välkommen, af porträtt åtföljd biografi öfver författaren, öfverträffar med ett femtiotal sidor den nästföregående i omfång. Denna tillökning beror dock mer på införandet af ett rätt betydligt antal nya illustrationer än på utvidgning af den ursprungliga texten. Det väsentligaste tillägget anträffas sid. 196 ff. och rör byarnas olika former. Dessutom har sakregistret i denna upplaga blifvit särdeles omfattande och uttömmande.

Feilbergs mästerliga bok kan varmt förordas för hvarje folkbildningsbibliotek, som kan påräkna någon danskläsende publik.

Sam Wide, *Baum, Vogel und Art*. 8 s. 8:o, i Festskrift tillägnad K. F. Johansson på hans 50-årsdag den 16 sept. 1910. Göteborg 1910.

I föreliggande häfte af *Fataburen*, sid. 228 o. f., har professor Wide anfört ett par hittills ej beaktade uttalanden af senare grekiska för-

fattare om fåglar med spräng- eller låsörten. I här ofvan angifna uppsats om det heliga trädet, fågeln och yxan har han behandlat ett mycket närstående ämne. Den eggade och öppnande stenen, som sedan blir den symboliska dubbelyxan af brons, intager här den öppnande stängelns plats. Med såväl arkeologiskt som litterärt bevisningsmaterial bestyrker författaren förekomsten af en med träd-kulten förbunden fågelkult inom Medelhafvets gamla kulturområden och öfvergår därefter till den i samband med dessa kulter stundom uppträdande yxsymbolen. Särdeles intressant är författarens fyndiga utredning af benämningen *tómaroi*, timmermän, på prästerna i Dodona. I sin afhandling »Ekguden i Dodona» (sid. 59) har docenten Segerstedt anfört från ett skolion till Iliaden 16: 232, att Dodonas präster, när de voro i ekstas, »foro upp och flögo såsom fåglar», samt i en not påpekat, att detta erinrar om, att Dodonas prästinnor kallades dufvor, *péleiai*. Segerstedt, hvilken öfversätter *tómaroi* med vedhuggare, stannar dock vid denna obestämda idéassociation. Nu samställer Wide i sin uppsats benämningen *tómaros*, trädhuggare, timmerman, med de vidt spridda benämningar på hackspetten, som hafva samma betydelse. Prästerna såsom hackspettar, prästinnorna såsom dufvor representerade sålunda i likhet med de fågelarter, hvilkas namn de buro, den heliga ekens numen. Och likasom den heliga dubbelyxan, *pélekys*, tillägnades hackspetten (jfr Fataburen 1909 sid. 202) tillägnades hon, såsom Wide framhåller, senare äfven Dodonas heliga dufvor.

N. E. H.

Henrik Hyltén-Cavallius, *Samlare i Sverige af konstföremål, antikviteter, kuriosa och rariteter af olika slag*. 2:a uppl. Göteborg 1910.

För hvarje forskare inom kulturhistoriens och etnografiens område framstår i regel, vid hvarje försök att lösa en fråga, svårigheten att vinna ett tillräckligt rikt studiematerial. Äfven de bäst försedda museerna visa sig ofta otillräckliga vid specialstudier, och detta är i ännu mycket högre grad fallet, då det gäller privatsamlingarna. Då så är förhållandet, ligger det i öppen dag, hvilket gagn ett godt samförstånd och samarbete mellan museerna och pri-

vatsamlarna skulle medföra. Privatsamlarens intresse skulle genom ett intensivare museistudium såväl fördjupas som vidgas. Genom att lära känna ett föremåls föregångare och efterträdare blir det samma, ifrån att ha varit endast ett vackert kuriosum, en intressant länk i en utvecklingsserie, mäktig att väcka rika idéassociationer, som förflytta betraktaren in i en annan tid med sin säregna smakriktning och sina från vår tid afvikande lefnadsförhållanden.

En rent praktisk för att ej säga nationalekonomisk betydelse skulle äfven ett dylikt utvidgadt studium medföra, enär vårt land i närvarande stund öfverflyglas af ett otal förfalskade eller undermåliga antikviteter, hvilka till höga priser afyttras till godtrogna amatörsamlare.

Med detta sakernas tillstånd för ögonen måste man hälsa hvarje yttring som kan leda till en reform såsom synnerligen glädjande.

H. Hyltén-Cavallius har länge haft klar uppfattning af denna frågas betydelse. Han utgaf »Samlare i Sverige» första gången 1907 samt har i år utsändt en andra tillökad upplaga af nämnda arbete. Boken, som är uppställd i katalogform, upptar 630 samlare. Efter hvarje samlares namn följer en kort sammanfattande uppgift på hvad som hufvudsakligen samlats, men dessutom innefattar boken ett sakregister, som hjälper en tillrätta, då man exempelvis vill veta, hvilka som samla exlibris, glas, silfver o. s. v.

G. C—m.

Johan Turi, *Muittalus samid birra. En bog om lappernes liv af den svenske lap Johan Turi.* Udgivet med dansk översättning af Emelie Demant. Paa foranstaltning og med forord af Hjalmar Lundbohm. Köpenhamn 1910 (A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, i distribution). XI + 260 s. stor 8:o. Med en atlas om 14 planscher.

En af de märkligaste skildringar af lapparnas lif, som någonsin utkommit. En i Koutokeino född och i unga år till Jukkasjärvi utvandrad nomadlapp Johan Turi har i densamma nedlagt allt sitt rika vetande om sina stamfränders lif, det lif, som han äfven själf fört ända till de senaste åren, då han helt slagit sig på jakt och fiske

samt malmletning uppe i fjället. Längre hade hans håg stått till att skriva en sådan bok, medels hvilken han hoppades kunna sprida kännedom om lapparnas lif bland den stora allmänheten och därigenom också påverka opinionen, så att deras i många afseenden svåra lott kunde lindras. Trots det intresse och den uppmuntran han från svenskt håll mötte hade det väl dock svårligen blifvit något af med hela den påtänkta boken, om icke en dansk dam, fröken Emelie Demant kommit honom till hjälp. För studium af våra nomaders lif uppehöll hon sig bland fjällapparna i Jukkasjärvi och Karesuando ett helt år, juni 1907—juli 1908, och slog sig härunder också för en tid tillsammans med Turi ned i en tom malmletarekoja, där hon skötte hans och sitt enkla hushåll, gaf honom den nödiga stillheten och ron till att skriva och, kan man säga, såg till, att det blef gjort. Utan henne och utan den kraftiga hjälpen i råd och dåd af den för lapparna varmt intresserade och nitälskande Kirunadisponenten, dr Hjalmar Lundbohm, hade Turi säkerligen aldrig haft mod och tålamod nog att skriva denna bok, som nu också på dr Lundbohms föranstaltande utkommit i bokhandeln i förnäm och det solida innehållet värdig utstyrel.

Gärna hade ju vi svenskar sett, att denna ståtliga bok om ett ämne, som ligger oss så nära om hjärtat, kunnat se dagen i svensk dräkt, men ingen har här haft tillfälle att härför nedlägga det erforderliga kolossala arbete, som fröken Demant presterat. Så mycket större tacksamhet hysa vi därför till henne, genom hvars uppoffrande energi det hela kunnat komma till. Man må hoppas, att denna bok snart måtte följas af hennes egna anteckningar från hennes långa vistelse i lapparnas kåtor, hvilken man med allt skäl kan kalla för ett verkligt stordåd.

Om också fröken Demant således i många afseenden varit den drivande kraften i Turis bok, märker man dock intet däraf i boken själf annat än så till vida, att den är så fullständig och ger en så uttömmande skildring af lapparnas yttre och inre lif. Fullständigheten är hennes förtjänst, men innehållet och stilen, både i den första, lapska halfvan och i den trogna och försynta öfversättningen, är alltigenom Turis.

I denna stil finnes intet af skriftspråk och intet af förkonstling eller »civilisation», och Turis text är således också af största värde för lingvisten, icke dock så mycket i fråga om språkets ljudlära och fonetiska sida, ty Koutokeinodialekten känner man i detta afseende mycket bättre ur andra källor, utan fastmera i fråga om syntaxen och lexikonet. Man har visserligen redan i de norsklapska tidningarna en mängd af lappar själfva skrifna texter om alla möjliga ting, men dock ingen af detta omfång och med detta innehåll, som så alltigenom tillhör fjällapparnas egen föreställningsvärld. Vid bestämmandet af den lapska textens stafning har utgifvarinnan haft värdefull hjälp af sin lärare, den ryktbare språkforskaren prof. Vilhelm Thomsen i Köpenhamn.

Det första, som faller i ögonen vid ett granskande af bokens innehåll, är den stora trovärdighet och noggrannhet, som öfverallt utmärker dess författare. Ofta går han ytterst långt i detaljering, men därom är ju intet annat än godt att säga; man läse t. ex. hans framställning af bränsleförhållandena på högfjället, s. 120! Alltid är han på vakt mot alltför generella eller öfverdrifna påståenden, och han inskjuter därför ofta reservationer eller förtydligande uttalanden, jfr t. ex. orden om lapparnas förmåga att hitta vägen, s. 136, och anmärkningen 56 till s. 178 om vargjakten!

En så utförlig och ingående skildring af lapparnas renskötsel som den af Turi gifna har man förut icke ägt. I denna skildring går han dock icke i detalj in på de nuvarande i mångt och mycket förvirrade och olyckliga förhållandena i Torne lappmark (se dock t. ex. s. 115 f. om lapparnas trångmål i Norge), utan framställer i hufvudsak renskötseln sådan som den bedrefs ännu för helt kort tid sedan. Icke heller söker han utförligt klarlägga orsakerna till denna förvirring och till lapparnas betryckta ställning, men man må icke förtycka honom, att han har föga lust att gå in på detta elände. Den roll, som hans egna närmaste fränder, de inflyttade Koutokeinolapparna, spelat i utvecklingen eller snarare försämringen af de normala förhållandena, blir därför också onämnd. Han söker visserligen s. 125 försvara dem mot den vanliga beskyllningen för rentjufveri, men de utförliga skildringarna af dylikt, som han på andra

ställen lämnar, motsäga i viss mån hans försvar. Man får emellertid ingalunda tillskrifva detta någon medveten lust att försköna de faktiska förhållandena. Han drar sig t. ex. alldeles icke för att i detalj skildra Tornelapparnas renlighet i nog så drastiska färger (s. 147 f.).

Nästan ännu utförligare blir Turi vid beskrifningen af lapparnas fångst- och jaktmetoder, och hans bok har därför betydligt värde äfven för den speciella jaktvetenskapen. Han är också alldeles särskildt kompetent att yttra sig om dessa ting, enär han mer än kanske de flesta andra lappar i sin trakt sysslat med fångst af alla slag.

En särdeles fyllig skildring ger han också af lapparnas öfvertro. Framför allt uppehåller han sig vid de underjordiske (ss. 113, 122, 170, 175 f., 210 ff. etc.), som han med ett från det nordiska *huldra* i urnordisk tid lånadt ord benämner *ulda* och som i en mängd hänseenden äro identiska med nordbornas underjordiska folk. Äfven de dödas andar och deras förehafvanden afhandlas utförligt, äfven i samband med plägsederna vid en dödsbädd (ss. 149 f., 195 f., 197 f. etc.), och på en af sina teckningar ritar han till och med af dem, då de sväfva omkring på kyrkogården utan hufvud (pl. VI). Den hjälpsamma *Gieddegæš-galgo* omtalas s. 175, ormstenen s. 184, offer, trollkarlar, seitar och dylikt på många ställen. Om trolltrumman har han, såsom också för dessa trakter var att vänta, föga att berätta (s. 196). Särdeles intressanta äro de utförliga uppgifterna om julsederna s. 134 f., naturligtvis med en mängd nordiska drag.

Ett dylikt nordiskt element af särskildt värdefull beskaffenhet är den form af myterna om »världsstötten» och Ragnarök, som kommer till synes i Turis berättelse om polstjärnan s. 260. »Polstjärnan håller uppe himmelen» [härvid bör man särskildt märka, att den af lapparna ofta kallas *bohe-navlle*, d. v. s. nordspiken, nordnageln, jfr nordbornas *reginnaglar*, Axel Olrik i *Maal og Minne* 1910, s. 1. ff; äfven hos esterna träffas detta namn på polstjärnan: *pöhja-nael*]. »När på den yttersta dagen Arcturus» [lapska *Favdna*, ett gammalt lån ur de nordiska språken: isl. *vagn* »Karlavagnen», norska *vagna*, *vagnen* enligt Aasen Karlavagnen, men enligt Qvigstad Arcturus] »med sin båge» [*Favna-davgge* »Karlavagnen», egentligen »Arcturus' båge», likaledes lånadt: norska *vagnboge* »den bågeformiga stjärnraden

i Karlavagnen» enligt Aasen, »hela Karlavagnen» enligt Ross] »skjuter polstjärnan, så faller himlen ned, och då krossar den jorden, och då kommer hela världen i brand, och då får allting sin ända.»

Vid behandlingen af Turis mytologiska uppgifter måste man för öfrigt alltid ha för ögonen, att den form af lapsk kultur han skildrar och representerar förmodligen icke är fullt enhetlig. Både Koutokeino och Jukkasjärvi, hans tidigare och nuvarande hemort, höra visserligen till Torne lappmark efter dess forna omfattning, men det är dock all sannolikhet för att skillnaderna mellan Koutokeino, dess nordligaste socken, och Jukkasjärvi, dess sydligaste, äfven i gammal tid voro ganska väsentliga. Redan i språket äro de mycket olika hvarandra, hvilket lätt förklaras af det betydliga geografiska afståndet, och man har då all anledning att antaga, att icke heller den andliga kulturen fordom var alldeles densamma i bägge trakterna.

Äfven en hel hop sägner och joikningstexter meddelas af Turi. Det är särskildt att märka, att han icke blott (s. 216 etc.) ger visor om personer af samma art, som t. ex. Launis publicerat i så stort antal, utan också texter af allmännare innehåll och större omfång (ss. 219, 222 ff. etc.). Särskildt märklig är en joikning, ställd till en viss plats' skyddsandar (s. 220). Skämtet om att »socknens rikaste karl bröt benet» i joikningen om hans bröllop (s. 225) betyder nog icke »at han nu ikke mere kan gaa paa egen haand» (anm. 76), utan häntyder på att han »ramlat utför predikstolstrappan», d. v. s. att det lyst för honom.

Om alla dessa mytologiska och folkloristiska ting är att märka, att Turi är fullt öfvertygad om deras realitet. Han tror både på underjordiska och på Stalo, på spöken och offring m. m. Han tror också på besvärjelsers kraft, och är då vidare liksom finnarna öfvertygad om att en besvärjelse mister sin kraft för dess innehafvare, om han lär ut den åt någon annan. Såsom han själf meddelat mig, har han då icke velat taga med i sin bok de besvärjelser han känner, men efter hans död skola också de bli tillgängliga. Med allt detta är han dock alltigenom en troende kristen, hvilket lyser fram på många ställen i hans bok. Det synes mig därför mindre lämpligt,

att i öfversättningen ofta ett lapskt Ibmel och Birru eller Bærgalak satts i stället för Gud och djäfvulen. Läsaren ledes därigenom till den mindre riktiga uppfattningen, att dessa begrepp skulle ha en annan valör för Turi än för kristna i allmänhet.

Turis skildring af lapparnas läkekonst är den vidlyftigaste, som existerar, och innehåller mycket nytt och från andra håll okänt. Att bränning med fnöske icke omtalas är väl blott en tillfällighet.

Den hos lapparna vanliga nationalkänslan återfinnes äfven här och finner kraftiga uttryck. Motsättningen mot norrmännen och mot de finska nybyggarna i våra nordligaste trakter framhålles, naturligtvis, skarpt (ss. 115 f., 141 f.). Sitt eget folks framtid ser han svart i svart (ss. 160 f., 235). Å andra sidan kan man en och annan gång vid den utförliga beskrifningen af lapparnas mödosamma och af faror fyllda lif icke undgå att märka en nog så förklarlig underström af stolthet öfver att de dock kunna uthärda och existera under sådana mödor. Ännu klarare springer detta i dagen, då han omtalar, huruledes den store reformatorn och botpredikanten Lars Levi Læstadius icke hade den helige Ande, förrän han fick den af en lappflicka (s. 230). På samma gång han naturligtvis i allo fördömer de af religiös exaltation åstadkomna oroligheterna i Koutokeino 1852, då länsmanen och en handelsman miste lifvet och prästen nästan slogs ihjäl, kan han icke heller undgå att känna ett slags stolthet öfver att »Koutokeinoherrarna icke kunde stå sig mot de enfaldiga lapparna, som slogo dem och tillsist dräpte dem» (s. 233). Det är ett litet och ringa frö till den planta, som i Norge synes vara på god väg att växa sig både stark och betydelsefull för de politiska förhållandena i höga Norden, men som hos oss lyckligtvis icke har någon som helst jordmån.

De här och där förekommande ortnamnen har öfversättarinnan icke närmare lokaliserat, hvilket kanske kan räknas för en liten brist. Utan särskild kännedom om lapparnas namngifning kan man ju t. ex. icke veta, att Stallojaure (s. 201) är kartornas Talojärvi öster om Torneträsk och att Alahæjo (s. 232) är Alten. Särdeles välkommet hade det också varit att få ett register till boken; utan ett sådant äro särskildt de mytologiska sakerna till stor del svåra att finna.

I den bifogade atlasen meddelas en serie af synnerligen karaktäristiska teckningar ur lapparnas lif, hvilka dessutom med största noggrannhet kommenteras. En liten invändning må göras mot en af fröken Demants anmärkningar (s. 252). Att Turi på teckningarna så ofta låter de skidåkande personernas skidor korsa hvarandra, är icke något fel, utan alldeles tvärtom — alla dessa figurer ses ju i *full profil* och ej snedt uppifrån, och när man från sidan ser någon åka öfver ojäm snö, så händer det ju ytterligt ofta, att den ena skidspetsen pekar uppåt och den andra nedåt, och det är detta, som återgifves på Turis teckningar. Mycket intressanta äro också Nils Nilsson Skums teckningar på bokens omslag; särskildt märkligt, ehuru förmodligen blott individuellt, är här, att renfigurerna äro *tryckta* med särskildt utskurna stämplor. I detta arbete har man nu för första gången fått en fylligare framställning af lapparnas teckningskonst; huruvida den vid en mera omfattande undersökning kan befinnas stå på samma höga nivå hos lappar i gemen, det är en annan fråga.

In summa: Turis bok är en högeligen märklig publikation, lika märklig för sin genesis som för sitt innehåll, lika dyrbar för sin fullständighet som för sin pålitlighet. Icke blott den stora allmänheten, som i den finner en intressant och fängslande framställning af lapparnas lif, utan också och framför allt etnograferna äro vännen Turi, fröken Demant och dr Lundbohm stor tack skyldiga för denna värdefulla skänk.

K. B. Wiklund.

T. Segerstedt, *Själavandringslärans ursprung*. 118 s. 8:o i *Le monde orientale* 1910. Uppsala 1910.

Segerstedt har genom de etnologisk-religionsvetenskapliga afhandlingarna »Till frågan om polyteismens uppkomst» (1903), »Ekguden i Dodona» (1906) och »Mynts användning i dödskulten» (1907) redan värdefullt riktat vår svenska-etnologiska litteratur. Alla de nämnda arbetena utmärka sig på samma gång för ett redigt och klart framställningssätt och en ovanligt stor litteraturkännedom på området,

och den här ofvan angifna undersökningen synes till och med öfverträffa sina föregångare i sistnämnda hänseende. Författarens framställda åsikt är i korthet den, att själavandringstron successivt utvecklats sig ur den primitiva (zoistiska) åskådning, för hvilken kropp och själ äro »snarast identiska», och att den följaktligen ursprungligen icke stått i något som helst »samband med tanken på straff eller belöning för i detta lifvet begångna gärningar». Under behandlingen af sitt ämne kommer författaren oupphörligt in på intressanta detaljundersökningar, hvilka han energiskt fullföljer, såsom om månen, regnet och lifvet, om uppkallandet efter förfäderna o. s. v.

Möjligt är, att författaren vid anförandet af sitt bevismaterial en och annan gång gör sig skyldig till att inom den företeelsegrupp, hvilken han för tillfället behandlar, inränga företeelser, som till sitt egentliga väsen torde tillhöra andra grupper. Så misstänker jag t. ex. vara förhållandet sid. 110 (om dadlar vid begrafning), sid. 111 (om begravningsmåltider), sid. 112 (om förtäring af dödad fiendes blod). Har jag rätt i denna anmärkning, så är emellertid detta ett drag, som ännu mer eller mindre möter hos så godt som alla etnologer, äfven samtidens allra främste, och som under ännu rådande förhållanden knappt nog kan stämplas såsom ett fel. Ett genomarbetadt etnologiskt system med genomfördt fastställda kategoribegränsningar är ännu icke utarbetadt. De skilda företeelserna måste först alla analytiskt slutgiltigt behandlas, och äfven om vi vore så långt komna, skulle alltid på etnologiens område, kanske mer än på andra vetenskapers, återstå företeelser af så svårbestämbar och vag karaktär, att meningarna om dem måste förblifva delade.

N. E. H.

Årsberättelsen 1909. Med fjärde och sista häftet af Fataburen plägar följa en *Redogörelse för Nordiska Museets utveckling och förvaltning* under närmast föregående år. Att så ej sker i denna årgång beror därpå, att styresmannen af sjukdom varit hindrad granska manuskriptet till densamma. Så fort förhållandena det medgifva, kommer årsberättelse för 1909 för så väl Museet som Lifruskammaren att i tidskriften publiceras.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

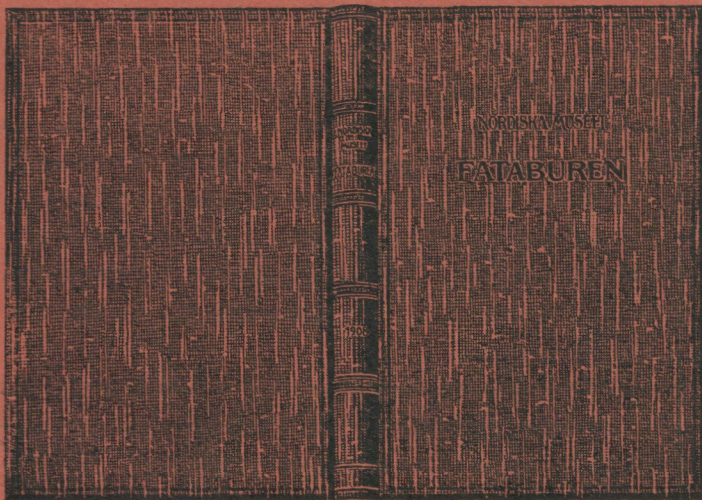
På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock den 15 dec.—midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 3 98.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne och af utseende som ofvanstående bild visar samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.